

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı Karma Yöntem Araştırması*

Emre DOĞAN**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de ateist, deist ve agnostik bireylerin din dışı inanışlara yönelme nedenlerini incelemektir. Çalışma keşfedici sıralı karma yöntemle yürütülmüş; ilk aşamada 18 katılımcıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen nitel bulgular, ikinci aşamada geliştirilen ölçek aracılığıyla 539 kişilik örneklem üzerinde test edilmiştir. Nitel bulgular, bireylerin dini kimliklerini terk etmelerinde siyasal faktörler, dini kurum ve temsilcilerin olumsuz tutumları, kötülük ve adaletsizlik problemi, bilimsel gelişmeler, eğitim, internet ve sosyal medyanın etkisi ile dini metinlerdeki çelişkilerin önemli rol oynadığını göstermiştir. Nicel bulgular, bu temaların toplum geneline genellenebilir olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu dine geri dönmeyeceklerini belirtmiş, Türkiye’de din dışı inanışların gelecekte artacağını öngörmüşlerdir. Sonuç olarak bu çalışmada, din dışı inanışlara yönelim bireysel tercihlerden ziyade toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümlerle yakından ilişkili, çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Ateizm, Deizm, Agnostisizm, Din Dışı İnanışlar.

Başvuru / Kabul: 03 Ekim 2025 / 04 Kasım 2025

Atıf: Doğan, E. (2025). Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı Karma Yöntem Araştırması, *Habitus Toplum Bilim Dergisi*, Toplumsal Tedkikler Özel Sayısı, 1-52.

The Reasons for The Rise of Non-Religious Beliefs in Turkey: An Exploratory Sequential Mixed-Methods Study

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the reasons why individuals in Turkey adopt non-religious belief systems such as atheism, deism, and agnosticism. The research was conducted using an exploratory sequential mixed-methods design. In the first phase, qualitative data were collected through semi-structured interviews with 18 participants, and in the second phase, a scale developed from these findings was administered to a sample of 539 individuals. The qualitative results revealed that political factors, the inconsistent attitudes of religious institutions and their representatives, the problem of evil and injustice, scientific developments, education, the influence of the internet and social media, and perceived contradictions in religious texts play significant roles in the abandonment of traditional religious beliefs. Quantitative analyses confirmed that these factors are generalizable to the wider population. Moreover, the majority of participants reported no intention of returning to religion and predicted an increase in non-religious orientations in Turkey’s future. In conclusion, the study demonstrates that the shift toward non-religious beliefs in Turkey should not be seen merely as an individual preference but rather as a multidimensional phenomenon shaped by social, cultural, and political transformations.

*Bu çalışmanın verileri Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu'nun 12.03.2025 tarihli toplantısında alınan "55 SBB 17" numaralı karar izniyle elde edilmiştir. / The data for this study were obtained with the approval of the Karadeniz Technical University Social and Human Sciences Ethics Committee, decision number '55 SBB 17,' dated 12.03.2025.

**T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Trabzon, E-mail: emredogan1990@gmail.com, ORCID Numarası: [0009-0005-8548-0633](https://orcid.org/0009-0005-8548-0633), ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Keywords: Sociology of Religion, Atheism, Deism, Agnosticism, Non-religious Beliefs.

Received / Accepted: 03 October 2025 / 04 November 2025

Citation: Doğan, E. (2025). The Reasons for The Rise of Non-Religious Beliefs in Turkey: An Exploratory Sequential Mixed-Methods Study, *HABITUS Journal of Sociology*, Social Studies Special Issue, 1-52.

GİRİŞ

Türkiye’de son yıllarda ateist, deist ve agnostik gibi din dışı inançların arttığı yönünde gözlemler olmasına rağmen, bu artışa neyin sebep olduğu sistematik ve bilimsel olarak araştırılmamıştır.

Dinî inançlar, insanlık tarihi boyunca, bireylerin ve toplumların kimliğini belirlemede çok önemli bir olgu olarak yer almıştır. Nitekim bu inançlar kişilerin değer dünyasını ve toplumsal ilişkileri şekillendiren normlardır. Din yalnızca metafizik bir anlatım sunmamış aynı zamanda toplumsal düzenin inşasında, kültür aktarımında, ahlaki normların belirlenmesinde ve ortak bir kimliğin oluşmasında önemli bir rol almıştır (Doğan 1979: 80-81). Modern çağın toplumsal dönüşümüyle birlikte sekülerleşme, küreselleşme ve bireyselleşme süreçleri etkisinde geleneksel dinî inanç sistemlerinin de yeniden sorgulanması eğilimi güçlenmiştir. Bu bağlamda yalnızca Batı toplumları değil, Türkiye gibi tarihsel olarak dinî geleneklere sahip toplumlarda da bu eğilimler dikkat çeken bir sosyolojik olgu haline gelmiştir (Abuzar 2011: 148-151).

Türkiye tarihsel, kültürel ve siyasal açılarından kendine özgü bir din-toplum ilişkisine sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu’nun İslami mirası üzerine inşa edilen modern Türkiye Cumhuriyeti, laiklik ilkesini temel almış ve kamusal alandaki dinin rolünü sınırlandırmaya çalışmıştır (Başgil 1942: 225-229). Bununla birlikte toplum nezdinde yaşamın her aşamasında ise dinî pratiklerin ve değerlerin güçlü bir şekilde varlığının sürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye hem laiklik ilkesini benimsemiş hem de dinî kimliği güçlü bir biçimde hissettirmiştir (Sambur 2009: 52-54). Bu özgün yapı, din dışı inançlara yönelimin arkasındaki sosyolojik sebeplerin anlaşılmasında zengin bir zemin barındırmaktadır.

Din dışı inanışlar ifadesi herhangi bir kurumsal dine bağlı olmaksızın sürdürülen kişisel inanç biçimlerini kapsamaktadır. Bu eğilimler bireylerin dine karşı aldığı mesafenin pasif şekilde (ibadetleri terk etme, dinî kuralları kabul etmeme) görülmesi gibi, aktif şekilde yeni anlam arayışlarına yönelmek şeklinde de düşünülebilir (İnce ve Balıkçı 2024: 103-105). Bazı bireyler dini inançlarını kurumsal yapılardan bağımsız olarak sürdürmekte ve bunu daha çok kişisel anlayış ve bireysel yaşantıları üzerinden ifade etmektedir; bu yaklaşım, dinin tamamen terk edilmesi değil, kurumsal denetimden bağımsız olarak inancın bireyselleşmesi sürecini

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

göstermektedir (Ünal 2010: 15-18). Dolayısıyla din dışı inanışlara yönelim tek boyutlu bir olgu olarak öne çıkması mümkün değildir. Aksine bu süreç; bireysel, toplumsal ve kültürel dinamiklerin tezahürü olarak ortaya çıkan çok katmanlı bir olgudur.

Türkiye’de yapılan araştırmalar da bu çok katmanlı sürecin verilerle desteklendiğini göstermektedir. Örneğin Konda’nın Türkiye genelinde yaptığı araştırmaya göre 2011 yılında inançsız kişi sayısı %2 iken 2021’de %7’ye yükselmiş (Konda 2022), 2025’te ise %8 olarak tespit edilmiştir (Independent 2025). Optimar’ın 2019 tarihli araştırmasında Allah’ın varlığına inananların oranı %89,5 iken, bir yaratıcıya inanıp dinlere inanmayanların oranı %4,5 olarak bulunmuştur (Sputnik Türkiye 2019). BAREM’in WIN Gallup International ile yaptığı çalışmada ise Türkiye’de Tanrı inancı %95 olarak saptanmıştır (Milliyet 2017). Yine Sibel Kandemir’in (2022) Konya’daki lise gençleri üzerine yaptığı doktora çalışmasında ateistlerin oranı %3,4, agnostiklerin %2,7 ve deistlerin %2,3 olduğu; buna karşılık Allah’ın varlığına şüphesiz inananların %70,2, bazı şüphelerle inananların ise %21,4 olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, yıllar içinde din dışı inanışlara yönelimin belirli ölçüde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, Türkiye’de din dışı inanışlara yönelimin arkasında birkaç temel etken öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki modernleşme ve eğitim olgusudur. Kişilerin eğitim seviyesinin yükselmesi onları doğrudan inançsızlığa itmez; ancak eğitimle birlikte eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerinin gelişmesi, dini inançları sorgulama olanağı oluşturmaktadır (Bayer 2006: 27-31). Modern yaşam tarzlarının benimsenmesi de dinî pratiklerden uzaklaştırmaktadır. Modernleşme süreciyle kentleşme ve bireyselleşmenin gelişimi kişilerin doğduğu din grubunun inancını benimsetmek yerine özgürce sorgulayabilmesine imkan tanımaktadır (Perşembe 2003: 163-165). Bu bağlamda, post-sekülerleşme ve modernitenin yaygınlaşması süreçleri, bireylerin hem geleneksel dini yapıdan uzaklaşmasına hem de kendi bireysel inanç biçimlerini özgürce geliştirmelerine imkân tanımaktadır (Özay 2025: 22-24).

Dinî kurumlara ve temsilcilerine duyulan güvenin sarsılması da diğer bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Son yıllarda Türkiye’de dinî yapıların siyasal alanla ilişkilerinin yoğunlaşması bazı kesimlerde dinin siyasallaştığı ve asli işlevinden uzaklaştığı algısını pekiştirmiştir. Bu durum özellikle genç bireylerde dine yönelik eleştirel bir tavrın gelişmesine ve din dışı inanışlara yönelimi tetiklemiştir (Meydan ve Aydın 2020: 320). Ayrıca din temsilcilerinin toplumsal sorunlara geliştirdikleri çözümlerin, genç kesimleri tatmin etmemesi ve bireylerin

gündelik hayattaki fikirleri ile dinî pratikleri uyumsuz görmeleri de inançlardan uzaklaşmada etkili bir faktördür (Aygün 2017: 555-556).

Küreselleşme ve dijitalleşme de bu dönüşümde göz ardı edilmeyecek etkilere sahiptir. İnternet, sosyal medya ve geniş kültür etkileşimleri sayesinde bireyler kendi kültürel çevrelerinin ötesindeki inanç ve düşünce sistemleriyle daha kolay karşılaşabilmektedirler (Çakmak 2023: 11-13). Bireylerin karşılaştıkları bu çeşitlilik kendi geleneksel din anlatılarının dışında da bir çok seçenek olduğu fikrini onlara göstermekte ve alternatif düşüncelere yönelmelerinde etkili olmaktadır. Özellikle genç kuşakların farklı felsefi görüşlere, bilimsel açıklamalara ve din dışı inanç akımlarından fikir ve mensup kişilerle etkileşim sağlayabilmektedir (Baykaldı 2023: 26-27).

Tüm bu gelişmeler Türkiye’de din dışı inançlara yönelimin yalnızca bireysel tercihlerden olmadığını, aksine toplumsal yapıdaki dönüşümlerin, kültürel etkileşimlerin ve siyasal süreçlerin etkisiyle şekillenen bir sosyolojik olgu olduğunu göstermektedir. Bu olgunun incelenmesi, yalnızca din-sosyoloji ilişkisini anlamak açısından değil, aynı zamanda toplumsal değişim dinamiklerini çözümlemek açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu makalenin amacı, Türkiye’de ateist, deist ve agnostik bireylerin din dışı inanışlara yönelimlerinin arkasındaki sosyolojik sebepleri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almak ve bireysel deneyimlerden toplumsal yapıya kadar geniş bir çerçevede analiz etmektir. Böylelikle, hem mevcut akademik literatüre katkı sunmak hem de Türk toplumunun güncel inanç haritasını anlamaya yönelik daha kapsamlı bir perspektif geliştirmek hedeflenmektedir.

Çalışma Kapsamında Yer Alan Kavramlar

Teizm

Yunanca’dan türetilen Teizm kelimesi, Tanrı anlamına gelmektedir. Her şeyi yaratan ve her an idare eden, her şeyin sahibi olan bir Tanrı’nın var olduğuna inanmanın temsil edildiği inanç türüdür. Semavi dinler olan; İslam, Hristiyanlık ve Musevilik dinleri bu inanç kapsamı altında yer almaktadır (Cevizci 2021: 417). Bu inanç türleri kişilerin tutumlarını, davranışlarını etkilemekte ve düzenlemektedir (Sağır ve Sözen 2020: 3310). Bu inanç türleri yer aldıkları kutsal kitaplardaki kurallarla toplumları ve toplum içerisindeki kuralları da belirlemektedir. Bu yönüyle baktığımızda bu dinî inanışlar hem bireylerin hayatlarını hem de toplumları etkilemektedir (Yavuzer ve Cihan 2023: 115). Ahlaki değerlerin belirlenmesinde ve hukuk sistemlerinin biçimlenmesinde etkili olan bu inanışlar, toplumları ve bireyleri şekillendirmektedir. Neyin iyi neyin kötü olduğunu belirlerken, hangi eylemin ne tip bir ceza

veya ödülle karşılık bulacağına da hüküm vermektedir (Eren 2007: 298-303). Bu inançların bir diğer özelliği ise, inanılan yaratıcı için yerine getirilen ve pratiğe dökülen ibadetler içermesidir. (Korlaelçi 2018: 13; Katar 1998: 59). İslamda namaz, zekat gibi; Musevilikteki Sebd; Hristiyanlıktaki Pazar günü ayinleri bu ibadetlere örnek olarak verilebilir (Katar 1998: 69-75). Kişilerin bu ibadetleri yerine getirme derecesi, dinlerini ne kadar benimsediklerinin ve yaşadıklarının bir göstergesidir (Vorlander 2004: 73).

Ateizm

Ateizm inanç türü olarak teizmin tam karşısında yer almaktadır. Kelime köken olarak Yunanca’dan gelmekte olup hem Tanrı’yı hem de Tanrı’nın kurallarını inkar eden kimseleri ifade eder (Korlaelçi 2007: 46). Ateizim düşüncesine mensup kişiler evrenin yaratılmadığını ve ezeli olduğunu kabul ederler. Varlığın, yaşamın oluşmasını; natüralist paradigmlarla, evrimin sonucunda kendiliğinden oluştuğu şeklinde kabul ederler (Kanaatlı 2022: 59-60). Ateizme inanan kişilerin çoğu görüş olarak bilimsel ve materyalist doğrultudadırlar. Çağdaş bilimin ortaya koyduğu verileri kullanırlar. Kabul ettikleri kurallar, ahlaki normlar ve hukuki yargılar Tanrı tarafından buyurulan hükümler değil rasyonel aklın ürünüdür (Türk 2012: 9-19). Ateist ahlak anlayışı, ahlaki kararların dışsal bir otorite (Tanrı) yerine bireyin özerk akli ve toplumsal uzlaşya dayanması gerektiğini savunur; iyiyi ve kötüyü belirleme yetkisinin insana ait olduğunu iddia eder (Çevik 2008: 102-106). Sonuç olarak, Ateizm hem Tanrı’nın varlığını hem de Tanrı’nın emir ve kurallarını kabul etmemektedir.

Deizm

Deizm inanç türü olarak hem Ateizm’den hem de Teizm’den farklı bir konumda yer almaktadır. Deizm inancına mensup kimseler bir yaratıcıya inanmaktadırlar fakat yaratıcının belli kurallarla idare ettiğine inanmamaktadırlar. Onlara göre yaratıcı yarattıktan sonra müdahale etmemektedir. Bu sebeple de onlara göre peygamberler ve dinler gönderilmemiştir (Aydın 2020: 178-182). Deizm bazı noktalarda da Teizm ve Ateizmle benzerlikler gösterir. Deizme göre Tanrı evreni mükemmel ve kusursuz yaratmıştır, düşünceyle Teizm ile benzerlik gösterir. Kurallar, ahkali normlar, hukuki kurallar da ilahi değildir ve rasyonel akılla dizayn edilmelidir düşüncesiyle Ateizm ile benzerlik gösterir (Gündoğar 2020: 247). Geleneksel dinler insanlara belirli sınırlar ve kurallar çizerken, Deizm özgürlükçü bir yaklaşımla bireyin aklını rehber almasını önerir. Bu anlayış, seküler ve modern bir yaşam biçimini, geleneksel dinî otoritelerden bağımsız bir şekilde sürdürme imkânı sunar (Özalp 2023: 460-461).

Agnostisizm

Agnostisizm kelimesi Yunanca kökenli olup bilinemezcilik anlamına gelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere Agnostisizm'e göre Tanrı'nın varlığı veya yokluğu bilinemezdir. Bu yönüyle Agnostisizm inanç türü olarak Ateizm, Deizm ve Teizm'den farklılık gösterir (Uslu 2012: 6-11). Ateizm, Deizm ve Teizm'de Tanrı'nın varlığı ile ilgili var veya yok gibi bir yargı belirtilirken, Agnostisizm'e göre böyle bir yargıda bulunamamaktadır (Akgün 2018: 16). Evrenin kaynağı ve oluşumuna yönelik açıklamalarda da yine muğlaklığı savunur. Bu konuda kesin bir yargıya varmaktan kaçınarak hüküm vermeyi askıya alır. Evrendeki düzen, yaşamın varlığı ve bilincin açıklanması gibi meseleler için hem teizmin hem de ateizmin dayandığı natüralizmin açıklamalarını yetersiz bulur (Aslantatar 2022: 190-200). Agnostisizm, dinlere ve dinî pratiklere karşı tek tip yargıda bulunmaz. Temelde bu konuların mutlak ve kesin bilgiyle bilinemeyeceğini savunur. Bu şüpheci duruş dinî pratiklere saygılı bir yaklaşım sergiler. Dinî pratikleri zorunlu ve bağlayıcı olarak değil daha çok kültürel ve bireysel tercih olarak görür. Tanrı'ya dua etmeyi, umutsuz bir durumda yardım için çılgılık atmaya benzetir. Agnostisizme göre temel argüman, inancın doğruluğundan ziyade makuliyeti üzerinedir (Kenny 2016: 166-168).

Din Dışı İnanışlara Yönelimi Açıklayan Teoriler

Sekülerleşme Teorisi

Bu teoriye göre insanların ve toplumların dinî inanışlardan kopmaları, toplumların modernleşmesi süreciyle gerçekleşmektedir. Modernleşen toplumlar dinlere ve ilahi güce karşı daha az ihtiyaç duyarlar ve bu durumlarla daha az ilgilenirler (Stark 2000: 42). Özellikle sadece Avrupa ve Amerika odaklı değil dünya geneline göre revize edilen bu teoride modern zamanlara bağlı üç faktör ön plana çıkmaktadır. Bu faktörler; bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme olarak sekülerleşmeyi tetiklemektedir (Casanova 1994: 19-20). Bilimsel gelişmelerle birlikte, gerek teknolojik gerek sağlık sektöründeki gelişmeler insanların ilahi güce veya dine karşı duydukları ihtiyacı azaltmaktadır. Kapitalizmin gelişimi ile birlikte sosyal yapıda değişimler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda; ekonomik sistemin dinî kurallardan bağımsız işlemesi, kadınlar dahil herkesin iş gücüne katılarak dinin istihdam kriterinin dışına çıkması, refah seviyesinin artmasıyla mutlak otoritelere (din dahil) olan bağımlılığın azalması, devletin hem ekonomide hem de toplumsal yönden değer dayatma gücünü kaybetmesi şeklinde ortaya koyulmaktadır. Kentleşmenin artmasıyla birlikte toplumsal mobilizasyon olan hareketlilik artmaktadır. İnsanlar köylerinden çıkarak şehirlere göç etmekte

ve farklı kültürlerin iç içe geçtiği yaşam alanları oluşmaktadır. Bununla birlikte kutsal mekanlara olan coğrafi ve duygusal mesafe de artmaktadır. Kentleşme ile birlikte özel alan genişlemektedir. Bireyler toplumsal yaşamdan uzaklaşmakla birlikte akraba ve komşu gibi kendisine dinî konularda baskı kurabilecek kişilerle mesafe koyarak özerkleşmektedir. Ayrıca kent yaşantısına giren bireyler daha fazla alternatif ile karşılaşarak da dinî sorgulanamaz görmekten sorgulanabilir noktaya getirebilmektedirler (Ertit 2014: 109-114).

Dinî Pazar Modeli

Bu teoriye bireylerin dine inanma biçimleri, bir kimsenin alışverişte ürün alma durumuna benzetilmektedir. Dinlerin kendisine inanan bireylere sahip olma durumunu ekonomik piyasaların işleme biçimiyle açıklanmaktadır. Ekonomik piyasada rekabet, ürünlerin ucuzlamasına ve kalitesinin artmasına yol açar; buna karşılık, tekelleşme veya devlet kontrolü ise piyasayı durgunlaştırır (Finke ve Stark 1988: 47). Bu teoriye göre, dinî inançları kabullenme biçimi de, bu inançların ne ölçüde kontrol edildiği veya baskılandığı, serbest bırakıldığı ve çeşitlilik gösterdiği ile ilgilidir. Dinin devlet tarafından kontrol edilmesi veya tek bir din ekseninde tekelleşmesi durumunda; din adamları ve o dine mensup kişileri rehavete düşürmektedir (Stark ve McCann 1993: 118). Yine devlet tarafından baskılanılması ve kontrol edilmesi durumunda da dinlere olan talebin de düştüğü söylenmektedir Bunlara karşılık dinî pazardaki rekabet ve çoğulculuğun artması ile birlikte de dinlere olan katılım artmaktadır (Stark ve Iannaccone 1994: 232-233).

Teorinin öngörüsüne göre, dinî pazardaki tekelleşme veya devlet kontrolü, bireylerin mevcut dini inançlardan memnuniyetsizlik duymasına ve alternatif inançlara yönelmesine zemin hazırlayabilir. Örneğin, devletin veya tek bir dinin kontrolünde kısıtlı bir dini seçenek sunulması, bireylerin dini tatminini azaltmakta ve din dışı inançlara yönelmelerine etki edebilmektedir.

Varoluşsal Güvenlik Teorisi

Bu teoriye göre bireylerin dine inanma eğilimleri veya bir toplumda dinin etkisinin fazla olması o toplumun yoksul ve gelişmemişliğine bağlıdır. Yoksul toplumlar doğal felaketlerden daha fazla etkilenmektedirler. Hastalık, deprem, sel, soğuk, kuraklık gibi doğal nedenler fakir ve gelişmemiş toplumları daha fazla etkiler. Aynı zamanda bu toplumlarda eğitim seviyesi de düşüktür. Bu toplumlar karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmada zayıf kalmaktadırlar. Bu durum da onları doğaüstü kuvvetlere daha fazla bağlamaktadır. Bununla birlikte toplumların veya bu

tip bireylerin ekonomik zenginleşme ve refah artışı da onların güvenilir bir yaşam sürmelerine katkı sağlamaktadır. Gelişen bu durumlarla birlikte de bu tip kişilerin toplumların üzerindeki din veya ilahi gücün bağıllığı düşmektedir (Norris ve Inglehart 2007: 13-19)

İnsanların yaşam koşullarındaki refah artışı, dine duyulan psikolojik ve toplumsal gereksinimi azaltmaktadır. Bireyler varoluşsal sorularına yanıt ararken geleneksel dinlerin açıklamaları yerine daha özgür, bireysel ve akıl ile bilime dayalı açıklamalara yönelmektedir. Bu durum, geleneksel dinden uzaklaşan bireyler için din dışı inanışların daha görünür hale gelmesine ve bu inançlara yönelimin artmasına neden olmaktadır.

Dinî Bireyselleşme Teorisi

Bu teoriye göre bireylerin inanç ve inanma eğilimleri sürmektedir fakat bu inanma şekilleri belirli bir dinî kurum veya otoriteye olan bağıllığın azalacağı şeklinde yaşanmaktadır (Ertit 2019: 257-258). Geleneksel dinî anlatıların etkisi azalmış olsa da, insanlar inançlarını kişisel alanlarında kendi kurallarıyla veya anlamlandırdıkları şekliyle yaşamaya devam ediyorlar (Ahmedi ve Kılıç Ahmedi 2024: 459-460).

Nitekim yapılan araştırmalar, inanmayan bireylerin yalnızca dini inancı reddetmekle kalmayıp, akılcılık, bilimsel düşünce, hümanizm ve liberal değerler etrafında yeni bir dünya görüşü inşa ettiklerini göstermektedir. Bu durum, dinin kolektif yapısından bireysel düzeye doğru bir anlam kaymasının yaşandığını ve inançsız bireylerin de kendilerine özgü tutarlı değer sistemleri oluşturduklarını ortaya koymaktadır (Uzarevic ve Coleman 2021: 132-133).

Bireyselleşen inanç biçimleri, kişilerin geleneksel dinin kural ve açıklamalarını kabul etmemelerine yol açabilmektedir. Özgür, bireysel ve herhangi bir dini otoriteye bağlı olmadan yaşamını şekillendiren bireyler, zamanla dinleri reddederek deizm veya agnostisizm gibi din dışı inanışlara yönelebilmektedir.

Tepkisel Sekülerleşme (Reactive Secularization)

Bu teoriye göre bireylerin inanç ve eğilimlerini terketmeleri dışsal bir faktörün etkisi ile gerçekleşmektedir (Bruce 2017: 197-200). Bu teorinin bir boyutu; bireyin, mensup olduğu dinin kurumsal yapılarının, otoritelerinin veya inançlı diğer bireylerin eylem ve söylemlerinden duyduğu ahlaki rahatsızlık, hayal kırıklığı ve öfke nedeniyle, o dini terk etmesi veya dinle olan bağını sahip olduğu tepki sonucunda gevşetmesidir (Ekinci 2020: 36-38). Batı Dünya'sında bu süreç kilise ve papazların yaşam biçimleri ve otoritelerine gösterilen tepki neticesinde Protestanlığın doğuşu ve gelişimi biçiminde vukuu bulmuştur (Ardıç 2008: 68). Bu boyutun yanı sıra; devlet otoritesi ile seküler yaşantının dikte edilmesi ile toplumun batılı modern

toplumlardan etkilenecek sekülerleşmesi de tepkisel sekülerleşme kapsamında açıklanmaktadır (Bruce 2017: 197-200). Tepkisel sekülerleşme, toplumların ve bireylerin doğal olarak sekülerleşmesinin yanı sıra dışsal etkilerle tetiklenen veya hızlandırılan bir süreçtir.

Türkiye özelinde ise siyasal yapıya veya dini gruplara karşı gelişen tepkiler, bireylerde dinden uzaklaşmaya ve geleneksel dini yapıyı reddetmeye yol açabilmektedir. Bu durum, din dışı inanışlara yönelimi etkilemekte ve bu tür inançlara olan ilgiyi artırabilmektedir.

Nesiller Arası Kopuş Teorisi

Bu teoriye göre farklı dönemlerde yetişkinliğe adım atan kuşaklar, içinde bulundukları tarihsel ve toplumsal koşulların etkisiyle benzersiz bir dünya görüşü geliştirmektedirler. Karl Mannheim’in kuramına dayanarak geliştirilen bu teoriye göre; bir önceki kuşağın sorgusuz kabul ettiği dini değerler, yeniden değerlendirilmesi ve kaçınılmaz bir kopuşun yaşanmasına yol açar (Wittberg 2021: 462-464). Modern toplumlarda sekülerleşme esas olarak kuşaklar arası dini aktarımın başarısız olmasıyla ilerler. Çocuklar ebeveynlerinden önemli ölçüde daha az dindar olma eğilimindedir ve bu katılım açığı, ebeveynlerin bireysel özelliklerinden veya yakın çevre koşullarından büyük ölçüde bağımsız, toplum geneline yayılmış bir olgudur. Bu durum, modernleşmenin yol açtığı baskın toplumsal değerlerin, normların ve dünya görüşlerinin, aile içi dinî sosyalleşmenin önüne geçerek nesiller arasında kaçınılmaz bir kopuşa neden olduğunu ortaya koymaktadır (Stolz vd. 2024: 824-826). Bengtson ve arkadaşlarına göre ise (2015) kuşaklar arasındaki bu farklılık tümünden dine karşı bir kopuş değil dinî pratiklerin ve anlamlandırmanın sürekli yeniden yorumlandığı dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir.

Kuşaklar arasında dini öğretilerin aktarımının zayıflaması, her yeni kuşakta geleneksel dinlerin etkisinin azalmasına yol açmaktadır. Geleneksel dinlerle bağı zayıflayan genç kuşaklarda ise din dışı inanışlara yönelme olasılığı artmaktadır.

Sosyal Öğrenme Teorisi (Social Learning Theory)

Sosyal öğrenme teorisine göre bireyler bir davranışı ve düşünce biçimini öğrenmeyi model olarak gerçekleştirmektedir. Çevresi ve bulunduğu toplumla ilişki içerisinde bulunan, insan model olarak veya gözlem yaparak değişime uğramaktadır. Bu süreç bilinçli olabildiği gibi farkında olmadan da gerçekleşebilmektedir (Bandura 1977: 3-8). Bireyler dinî süreçlerinin değişimlerinde de çevrelerinden bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde etkilenebilmektedirler (Bayraklı 1989: 133). Kişilerin model olarak kabul gördüğü veya gözlemlediği kişiler bu süreci etkilemektedir. Aileden, arkadaş çevresinden, medya veya sosyal medyadan, dini temsil eden

kurumlarda çalışan kişiler (imam, hoca vb.) davranış ve tutumları ile kişilerin dinî inanç durumlarında etkili olabilmektedir (Yıldız 2014: 156). Bireyler, arkadaş çevresinde, medyada veya sosyal medyada gözlemledikleri ve örnek aldıkları din dışı inanca mensup kişilerin etkisiyle bu inanç gruplarına yönelebilmektedir. Bu yönelim, çoğu zaman bir aidiyet arayışının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, dini temsil eden kişilerin (imam, hoca vb.) olumsuz tutum ve davranışları da bireylerde ters bir etki oluşturabilmektedir. Böyle durumlarda bireyler, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bu kişilere karşıt bir model benimseyerek onların temsil ettiği dinî kimlikten uzaklaşabilmektedir. Bu durum, sosyal öğrenme kuramının vurguladığı üzere bireylerde anlayış değişiminin sosyal etkileşim ve gözlem yoluyla gerçekleştiğini ve bireysel düzeyi aşarak daha geniş sosyal gruplara yayıldığını göstermektedir (Reed vd. 2010).

Özetle, bireylerin din dışı inanışa sahip ve olumlu buldukları kişileri örnek alırken, dinî inançlara sahip fakat olumsuz değerlendirdikleri kişileri gözlemleyerek geleneksel dinlerden uzaklaşabilecekleri ifade edilmektedir.

Klasik Sosyologların Görüşleri

Durkheim'in Görüşleri

Durkheim dinlerin kaynağını toplumlar olarak görmektedir. Toplumlar kutsal gördükleri kavramları yüceltirler böylelikle dinler oluşur. Ona göre dinler toplumlar için işlevseldir. Toplumlardaki dayanışmanın sağlanması ve kuvvetlenmesinde, kollektif bilincin temsil edilmesinde din önemli bir yer tutar (Ritzer 2000: 198-199).

Durkheim toplumları mekanik ve organik olarak iki türde sınıflandırmaktadır. Eski tip geleneksel ve sanayi öncesi toplumları mekanik toplumlar olarak görür. Bu toplumlar kolektif bilinçle hareket ederler. Ortak duygu, fikir ve inanca sahiptirler. Bu toplumlardaki dinî inançta tek tip ve toplumun genelinde yaygın haldedir. Organik toplumlar ise farklılaşma ve iş bölümünün hakim olduğu toplumlardır. Bu tip toplumlarda heterojen bir yapı vardır. Kişisel toplumsal değil bireysel olarak yaşamlarını sürdürürler. Kişilerin duygu, fikir ve inançları da bu sebeple farklılık göstermektedir. Bu toplumlardaki kişilerin dinî inançları da tek tip olmamakla birlikte değişkenlik göstermektedir (Durkheim 2014: 172-213).

Modernleşmenin etkisiyle toplumlar mekanik durumdan organik duruma geçmiştirler ve geçmektedirler. Bu değişimle birlikte bireyler ortak dinî pratiklerden uzaklaşmakta ve bireysel inanç biçimlerine yönelmektedir (Şeker 2020: 24).

Durkheim, dinin yalnızca inançsal bir sistem olmadığını, aynı zamanda toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan işlevsel bir kurum olduğunu belirtir. Ona göre din, bireyleri ortak değerler, ritüeller ve semboller etrafında bir araya getirerek toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Dinin bireysel hayal gücünün ürünü değil, toplumsal bir gereklilik olduğunu vurgular (Durkheim 1961: 82-88). Bu açıdan bakıldığında, modernleşmeyle birlikte din dışı inanç biçimlerine yönelimin artması, yalnızca bireysel anlam arayışını değil, aynı zamanda dinin üstlendiği toplumsal bütünleştirici işlevin zayıflamasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla din dışı yönelimler, Durkheim’ın sosyolojik çerçevesinde, toplumsal bağların gevşemesi ve kolektif bilincin zayıflaması gibi önemli sosyolojik sonuçlar doğurabilecek bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Weber’in Görüşleri

Weber’in dini tipolojiler ve büyüsel uygulamalar üzerine yaptığı açıklamalar, bireylerin dini ritüeller ve inançlardan aldıkları anlam ve işlevleri sorgulamalarını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Din dışı inançlara yönelen bireyler, dini uygulamaların sunduğu karizma, kontrol ve anlam işlevlerini artık yeterli veya ikna edici bulmayabilir; ritüeller ve semboller, bireysel deneyim ve rasyonel süzgeçten geçirilerek değerlendirilir. Bu süreçte, dini pratiklerin yerine rasyonel, seküler veya kişisel değerler ön plana çıkar (Weber 2012: 85-111). Böylece bireyler inançlarını yeniden yapılandırarak ateizm, agnostisizm veya deizm gibi alternatif dünya görüşlerine yönelebilirler.

Weber’e göre toplumların din açısından değişimleri rasyonalleşme süreci ile ilgilidir. Modern toplumlarda akılcılık, bilim ve teknik ilerleme en önemli normlar haline gelmiştir. Bu olgular toplumların yapılarını şekillendirerek dinî açıklamaların yerini almaktadır. Bu süreç dünyevileşmenin önemini arttıran sekülerleşme olarak tanımlanmaktadır (Ekinci 2018: 326).

Weber, modern devletin ayırt edici özelliğinin rasyonel bürokrasi olduğunu vurgular. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla dinin belli bir yorumunun devlet kurumu haline gelmesi, dinî otoritenin bürokratikleşmesine iyi bir örnektir. Bu kurumsallaşma, dinî pratikleri standartlaştırır ve öngörülebilir kılar fakat demir kafes metaforu bağlamında din; büyü bozulmuş bir dünya olarak algılanabilir (Ekşi 2010: 195-197).

Toplumdaki dinî yaşamların değişimi Weber’in ideal eylem kavramı üzerinden de okunabilmektedir. Kişilerin dünyevi ve dinî hayattaki eylemlerini gerçekleştirirken; geleneksel değere dayalı eylem tipini terk ederek bunun yerine duygusal değere dayalı, değere dayalı veya

amaca dayalı rasyonel eylem tiplerine yöneldiklerinde, bu eylemleri geleneksel dinî yapıların kurallarından bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilirler. Bu durum bireylerin karar alma ve harekete geçme süreçlerinde dinî pratik ve değerlerin eksenini dışında davranış sergilemelerine yol açabilmektedir (Aron 2010: 458-459).

Farklı sosyal sınıflar, dini farklı şekillerde anlamakta ve kullanmaktadır. Köylüler ve geleneksel alt sınıflar için din, günlük yaşamın ritüel ve normlarıyla iç içe geçmiş, toplumsal bağlılığı ve aidiyeti güçlendiren bir araçtır; burjuvazi ve entelektüel sınıflar ise dini daha çok ahlaki ve rasyonel bir çerçevede, bireysel karar ve toplumsal düzeni destekleyen bir işlevle görürler. Bu bağlamda, dinin işlevi ve birey üzerindeki anlamı sosyal gruplara göre değiştiğinden, din dışı inanışlara yönelim de farklılık gösterir. Günlük yaşamla sıkı bağlara sahip alt sınıflarda dinin terk edilmesi sosyal baskılar ve alışkanlıklar nedeniyle zor iken, dini daha rasyonel ve işlevsel gören üst sınıflarda bireysel tercihlerin etkisiyle din dışı inanışlara yönelimin daha kolay ve olası olması beklenir (Weber 2012: 183-198).

Marx'ın Görüşleri

Karl Marx'a göre din temelde bir ideoloji olarak görülür. Ona göre din hakın afyonudur. Din; toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştıran, sınıf çatışmalarını perdeleyen ve egemen sınıfın çıkarlarını koruyan bir üstyapı kurumudur. Toplumlar arasında işsizlik, güvencesiz çalışma ve yoksulluk gibi sorunlar geniş kitlelerde toplumsal adalet arayışını güçlendirebilmektedir. Bu durum dinlerin sorgulanmasına yol açabilmektedir (Marx 2009: 192-192).

Marx ayrıca dinî ideolojinin siyasal yönetimlerle kurduğu ilişkiyi eleştirir. Ona göre din bu görüş açısından ele alındığında hakikat üretme işlevinden ziyade meşrulaştırıcı bir işlev üstlenmektedir (Kamış 2021: 119-120). Marx'ın bakış açısıyla dinler yabancılaşma sürecini de oluşturmaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde bireyler emeklerine, topluma ve kendilerine yabancılaşmaktadırlar. Kişilerin bu yabancılaşma sürecine din neden olmaktadır (Atıcı 2025: 42-45).

Marx tüm bu fikirleri doğrultusunda dinlere karşı gelmektedir ve dinlerin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre kişiler gerçek mutluluğa dini terk ederek ulaşacaklardır (Özyurt 2014: 215-216). Bununla birlikte Marx aynı zamanda dinin ortadan kalkacağını da ileri sürmektedir. İnsanlar, birbirleriyle ve doğayla olan ilişkilerini mantık çerçevesinde, açık ve akılcı bir şekilde kurduğunda, dinlere ihtiyaç kalmayacağını söylemektedir (Marx 1986: 83).

Din dışı inançlara yönelen bireylerin bu tercihleri, Marx’ın toplumsal sebepler üzerinden yaptığı açıklamalarla da anlaşılabilir. Marx’a göre din, bireylere sunduğu teselli ve anlam işlevlerinin ötesinde, toplumsal ve ideolojik bir yapı olarak eleştirilmeli ve ortadan kaldırılmalıdır. Bu perspektiften bakıldığında, bireylerin toplumsal eşitsizlikler, otorite ilişkileri ve sosyolojik nedenler gibi etkenlerle dinleri terk ederek ateizm, agnostisizm veya deizm gibi din dışı inançlara yönelmeleri, Marx’ın dinin eleştirilmesi ve aşılması gerektiği tezinin modern bağlamdaki bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

METODOLOJİ

Bu çalışma, karma yönteme göre yürütülmüştür. Karma yöntem desenlerinden keşfedici sıralı karma desen uygulanmıştır. Bu desende, nitel ve nicel yöntemler sıralı bir zamanlamada uygulanmıştır. Çalışma iki aşamada yürütülmüştür. Çalışmanın birinci aşamasında yarı yapılandırılmış görüşme formu ile nitel veriler toplanmış ve bu verilerin çözümlemesi yapılmıştır. Birinci aşamada toplanan nitel veriler analiz edildikten sonra bu verilerin genellenebilir olup olmadığının tespit edilmesi için çalışmanın ikinci aşaması olan nicel araştırma safhasına geçilmiştir (Creswell 2017: 225-227). Çalışmadaki veriler internet üzerinden 01.04.2025 ve 10.09.2025 tarihleri arasında toplanılmıştır. Karma desenlerde çalışmanın amacına göre veri türleri bu amaca göre toplanarak işlenmektedir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de ateist, deist ve agnostik bireylerin hangi nedenlerden bu inançlara yöneldiğinin belirlenmesi ve bu belirlenen sebeplerin Türkiye evreninde görülme durumunun genellebilir olup olmadığının tespit edilmesidir.

Nitel yöntem ile toplanılan veriler yalnızca çalışma grubunu yansıtmaktadır. Bu veriler, toplanıldıkları haliyle evreni yansıtmamaktadır. Bu verilerin evrene genellebilir olduğunun tespit edilebilmesi için, bir ölçeğe dönüştürülerek evrene ait olan örnekleme uygulanması gerekmektedir (Creswell 2017: 133).

Çalışmada, toplanan nitel verilerin Türkiye evrenine genellenebilmesi amaçlandığından, hem nitel hem de nicel aşamalarda oluşturulan örneklem Türkiye evrenini temsil edecek biçimde belirlenmiştir. Her iki aşamada da cinsiyet, şehir, yaş ve inanç biçimi gibi alt grupların dengeli şekilde yansıtılmasına özen gösterilmiştir.

Çalışmanın bu amacı barındırması nedeniyle, birinci aşama olan nitel yöntem bölümünde; 18 kişiyle internet üzerinden yarı yapılandırılmış görüşme formuyla veriler toplanmıştır. Veri toplama süreci doygunluk noktasına ulaşana kadar devam etmiştir. 18.

görüşme itibariyle farklı bir tema veya kod ortaya çıkmadığından dolayı veri toplama süreci 18 kişi ile tamamlanmıştır. Araştırmanın bulgularının genellenebilir olmasını sağlamak amacıyla 18 kişi belirlenirken tabakalı amaçlı örnekleme yapılmıştır. Bu yöntemde, evreni oluşturan alt grupların (cinsiyet, şehir, yaş, inanç biçimi) örneklem içinde dengeli bir şekilde temsil edilmesine özen gösterilmiştir (Baltacı 2018: 257). Toplanan veriler kategori ve temalar etrafında sınıflandırılmıştır. Nitel veriler analiz edildikten sonra çalışmanın ikinci aşaması olan nicel araştırma bölümüne geçilmiştir.

Nitel verilerden elde edilen bulgular doğrultusunda ölçek hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak ölçek için 2 sosyolog 1 dil bilimci tarafından uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşü doğrultusunda ölçek maddelerinden kapsama uygun olmayanlar çıkartılmıştır. Anlaşılabilirlik düzeyleri yetersiz olan maddeler için ise düzeltilmeye gidilmiştir.

Ölçme aracı uzmanlar tarafından gelen eleştirilere göre düzenleme yapıldıktan sonra ölçeğin anlaşılabilirliğini tespit etmek üzere 30 kişi üzerinde pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma için Türkiye evrenini temel alan ve 10'u ateist, 10'u deist, 10'u agnostik olmak üzere toplam 30 kişiden oluşan bir örneklem oluşturulmuştur. Pilot çalışma ile katılımcılar tarafından ölçeğin anlaşılır ve kullanılmaya uygun olduğuna dair geri bildirimler alınmıştır. Bu aşamadan sonra geçerlilik ve güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Toplanan tüm veriler SPSS ve SPSS Amos programına aktarılmıştır. Ölçeğin geçerliğini tespit etmek üzere faktör analizleri, güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach Alpha Katsayısı hesaplanmıştır. Bu analizlerin yürütülmesinde araştırmanın evreni olan Türkiye'deki ateist, deist ve agnostik bireyden internet üzerinden veriler toplanmıştır. Örnekleme yapılırken bu grupları eşit temsil etmek amacıyla tabakalı örnekleme yapılmıştır. Öncelikle 231 (en az ölçekteki madde sayısının 5 katı: 46×5) katılımcıdan (her üç gruptan 77 kişi) elde edilen veriler ile açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada ölçeğin yapısına uygun olan maddeler ilgili faktörler altında toplanmıştır. Yeterli olmayan maddeler ölçekten çıkartılmıştır. Daha sonra oluşturulan ölçekteki yapının geçerliliğinin test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama açıklayıcı faktör analizinde yer alan katılımcılardan farklı 201 kişiyle (65 ateist, 67 deist ve 69 agnostik) gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada ölçeğin kullanılması için son hali onaylanmıştır.

Geliştirilen ölçek nihai halini aldıktan sonra, araştırılan nedenselliğin Türkiye evreninde genellenebilirliğini sınamak amacıyla örneklem seçilmiş ve veri toplanmıştır. Örneklem büyüklüğü, %95 güven düzeyi ve %5 hata payı temel alındığında minimum 384 kişinin örnekleme yer alması gerektiği hesaplanmıştır. Çalışmanın nicel araştırma boyutu için, 800

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

kişiyle çalışılmasına yönelik olarak etik kuruldan izin alınmıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik testlerinin ardından, analiz sürecinde çalışmanın temsil gücünü artırmak amacıyla maksimum düzeyde veri toplanmasına özen gösterilmiştir. Doğrulamalı faktör analizinde kullanılan veriler ve sonrasında elde edilen verilerle birlikte toplam katılımcı sayısı 539’a ulaşmıştır. Bu sayı, istatistiksel olarak gerekli olan asgari örneklem büyüklüğünün (384’ten) oldukça üzerinde olup, araştırmanın temsil kapasitesini önemli ölçüde güçlendirmiştir. (Yıldız 2017: 442).

Ölçek ile 539 kişiden toplanılan veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Öncelikle verilerin normallik analizleri gerçekleştirilmiştir ve verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Daha sonra ölçekteki yer alan faktörlerin ortalama değerleri incelenmiştir. Araştırmanın bu boyutunda, elde edilen ortalamaların araştırma örnekleminde ne derece kabul gördüğünün tespit edilmesi ve bu ortalamaların araştırma evrenine genellenebilirliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

BULGULAR

Nitel Araştırma Bulguları

Çalışmanın nitel araştırma aşamasında tabakalı amaçlı örnekleme yapılmıştır. 6 ateist, 6 deist ve 6 agnostik fikirdeki bireyden yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır. Çalışma grubunda yer alan katılımcıların özellikleri tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo: 1. Çalışma Grubu

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim	Şehir	İnancınız	Eski İnanış
K1	Erkek	38	Lisans	İstanbul	Ateizm	İslam
K2	Erkek	32	Ortaokul	Bursa	Ateizm	İslam
K3	Erkek	34	Lisans	İstanbul	Deizm	İslam
K4	Erkek	35	Lisans	Ankara	Deizm	Müslüman/Bektaşî
K5	Erkek	30	Lisans	Bayburt	Agnostisizm	İslam
K6	Erkek	24	Lise	Denizli	Agnostisizm	İslam
K7	Kadın	39	Lisans	Denizli	Ateizm	İslam
K8	Kadın	37	Lisans	Ankara	Deizm	İslam
K9	Kadın	25	Y. Lisans	Ankara	Deizm	İslam
K10	Kadın	27	Lisans	Tokat	Agnostisizm	İslam
K11	Erkek	38	Lisans	Kocaeli	Deizm	İslam
K12	Kadın	34	Lisans	İstanbul	Deizm	İslam
K13	Erkek	22	Y. Lisans	Ankara	Agnostisizm	İslam
K14	Erkek	32	Lisans	İstanbul	Agnostisizm	İslam
K15	Erkek	45	Lisans	İstanbul	Ateizm	İslam
K16	Erkek	37	Lise	Şırnak	Ateizm	İslam
K17	Kadın	36	Doktora	Ankara	Agnostisizm	İslam
K18	Erkek	35	Doktora	İstanbul	Ateizm	İslam

Katılımcıların din dışı inanışlara yönelim nedenlerini tespit etmek amacıyla farklı boyutta sorular sorulmuştur. Soruların birinci boyutunda katılımcıların dinî inanışlarını bırakmadan önceki dinî pratiklerini, yaşantılarında dinin yerini, çevrelerindeki insanların inanç pratiklerini belirtmeye yönelik sorular sorulmuştur. Soruların ikinci boyutunda katılımcıların dini terk etmelerini keşfetmeye yönelik sorular sorulmuştur. Soruların üçüncü boyutunda ise dinlere yönelik fikir ve tutumlarını tespit etmeye yönelik sorular yönlendirilmiştir.

Din Dışı İnançlara İnanma Öncesindeki Dinî Pratikler

Katılımcılar dini inanca sahip oldukları dönemdeki dinî pratiklerine yönelik farklı deneyimler belirtmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı dine inanmış oldukları dönemde yüksek dinî inanca sahip ve dinî pratikleri yerine getiren bir hayat tarzını benimsediklerini belirtmişlerdir:

“Beş vakit namaz kılan, ibadetlerini yerine getiren birisiydim. Çocukken medresede ve ailemden dinî eğitim aldım. Dindar bir ailede yetiştim” (K5).

“Hafızlık yapıyordum. 4 yıl imamhatip ortaokulunda dinî eğitim gördüm 1 yıl yatılı hafızlık kursu aldım. Dinî inancı kuvvetli bir aile ortamında büyüdüm” (K6).

“Fazla inançlıydım. İbadetlerimi yapıyordum. Dindardım. 13 yaşıma kadar her yaz kuran kursuna gittim. Dindar bir ailede büyüdüm” (K10).

“Ortaokul zamanımda 5 vakit namaz kılardım, oruç tutardım. Kendimi o zamanlar için mümin müslüman olarak tanımlayabilirim. Dindar bir ailede yetiştim ama çocukken dinî bir eğitim almadım” (K11).

“İnancım kuvvetliydi, ibadetlerimi aksak da olsa yapma çabam vardı. Dine net inanıyordum. Sahip olduğum inanç aileden geliyordu fakat taklidi iman diyebilirim. Dindar bir ailede yetiştim” (K14).

“Güçlü bir inanca sahiptim. Gerekenleri yapıyordum. Dindar bir ailede yetişmedim, dinî eğitimimi okulda aldım” (K7).

Katılımcıların bir kısmı dine inandıkları dönemde, ortalama bir dinî inanca sahip olduklarını veya dinî pratikleri ortalama bir düzeyde yerine getirdikleri ifade etmektedirler.

“Namaza giderdim. Ortalama bir inanç düzeyinde kendimi ifade edebilirim. Çocukluğumda camide hocadan dinî eğitim almıştım. Dindar bir ailede yetiştim” (K1).

“Ara sıra ibadet ederdim. Orta düzeyde inanca sahiptim. Çocukken dedemden, ninemden ve okuldan öğrendiklerimle dinî bilgiler edindim. Dindar bir ailede yetiştiğimi söyleyebilirim” (K2).

“Cumadan cumaya namaz kılardım. Dinî inancım yaşım ilerledikçe düştü. Ergenlik döneminde 10 üzerinden 9, üniversite döneminde 6 ve iş hayatımda 3 olarak ifade edebilirim. Daha sonra da zaten terk ettim. Çocukken okullarda ve kuran kurslarında dinî eğitim aldım. Dindar bir ailede büyüdüm” (K3).

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

“Dinî inancım islamiyetti. Oruç tutar, Cuma namazı ve bazı vakit namazlarını kılardım. İnancımı Türkiye şartlarında yüzde 70 olarak ifade edebilirim. Çocukken dinî bir eğitim almadım, ailem de çok dindar değildi” (K16).

“Çevreden etkilendiğim dönemlerde ibadet yapardım ama genelde ibadetsiz ve ara sıra dua ettiğim bir inanç yapım vardı. İnançlı ama çok da ibadet yapmayan biriydim. 1-2 yaz camide ders aldım. İlkokul ve lisede din kültürü derslerim vardı. Ailem agnostik idi, evde inançlı biri olmadığından bu tarz bir eğitim ailemden almadım” (K17).

Katılımcıların bir kısmı düşük düzeyde dinî inanca sahip olduklarını ve dinî pratikleri yerine getirmede düşük düzeyde olduklarını belirtmektedirler.

“Dinî inanç ve uygulamalarım çok azdı. Seküler bir hayat yaşamaktaydım. Dindar bir ailede de yetişmedim. Çocukken camide kuran kursuna gittim” (K9).

“Dinî bir hayatım yoktu ibadetler açısından, şuan nasılsam o zaman da öyleydim. Orta düzeyde bir inanca sahiptim. Ailem kısmen dindar denilebilir. Çocukken camide yaz kuran kurslarına gittim” (K12).

“Bazı dönemler islamın 5 şartına da uydum bazı dönemlerde ise çok umursamadım. Düşünce olarak imanlıyım ama pratikte pek uygulamıyordum hayatıma. Ailem dindardı, çocukken onlardan dinî eğitim aldım ve bazı cemaatler aracılığı ile dinî eğitim almıştım” (K15).

“Eskiden aslında inanmadığımız halde kendimizi inandırıyoruz gibi hissediyordum. Aslında inanç değiştirmedim inanca bakışım değişti islamdan uzaklaşarak. Hiç medreseye gitmedim ama dinî konulara çocukken epey vakıftım. Dindar bir ailede yetiştim ve onlardan çok şeyi öğrendim. Şimdi de herhangi bir konu seçip üzerinde tez yazabilecek dinî bilgiye sahip olduğumu düşünüyorum” (K18).

“Dinî pratiklere pek sahip değildim ancak bir tanrının olduğuna ve onun da Kuran’daki tanrı olduğuna inancım vardı. Düşük bir inanç düzeyiydi bu. Çocukken herhangi bir dinî eğitim almadım. Ailem tatlı su müslümanı ya da inançsız gibiydi” (K13).

“Dindar değildim. En son 2018 yılında bir tane oruç tutmuştum ve bir kere cuma namazına gitmiştim. Ailem seküler muhafazakardı. Babam birkaç sure ve dua öğretti o kadar. Bunun dışında bir dinî eğitim almadım” (K4).

“Temel seviye dinî bir inanca sahiptim. Çok zorda hissettiğim zaman namaz kılıp dua ederdim. Dindar bir ailede yetişmedim. Annem oruç tutardı, babam ise evlenince oruç tutmaya başlamış. Ben babamla oturup rakı içerdim bazen anneme içirdiğim de oldu. Çocukken kuran kursuna gittiğimde ilk dersten kaçıp eve geldim. Onun dışında din kültürü derslerinde not vermek karşılığında ezberlediğim dualar oldu. Çok zorda hissettikçe okumuşumdur ama ne dediğimi kendim de bilmiyorum” (K8).

Dini Terk Etmeden Önce Din Dışı İnanışlara Yönelik Durumlar

Katılımcılara çevrelerinde din dışı inançlara mensup insanlar olup olmadığı ve dinî inanca sahipken din dışı inanışlara yönelik düşüncelerinin ne olduğu sorulmuştur. Alınan cevaplar doğrultusunda, katılımcıların çoğunun çevresinde (11 katılımcı) din dışı inançlara mensup

kişiler bulunduğu görülmektedir. Katılımcıların dine inandıkları dönemde din dışı inançlara yönelik fikirleri incelendiğinde katılımcıların bir kısmı (7 katılımcı) olumsuz olmayan veya ılımlı bir fikre sahip olduğu görülmektedir. 4 katılımcının ise fikri yok veya belirsiz iken 7 kişi ise olumlu bakmamakta olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların belirttikleri görüşler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo: 2. Katılımcıların Dini Terk Etmeden Önceki Dönemlerinde Din Dışı İnanışlara Yönelik Durumları

Katılımcı Kod	Ailenizde veya Çevrenizde Ateist, Deist Agnostik var mı?	Dinî inanca sahipken Ateizm, Deizm Agnostisizm ile ilgili düşünceler
K1	Hayır	Fikrim yok.
K2	Hayır	Fikrim yoktu
K3	Çevremde var	Olabilitesi var.
K4	Ablam agnostik	Hristiyanlık ve Musevilik kadar çelişkili ve eksik gelmezdi.
K5	Hayır	Mantıklı gelmezdi bana.
K6	Hayır	Hiçbir fikrim yoktu
K7	Evet	Belirsiz
K8	Evet	Sıcak bakardım ama kararsızdım.
K9	Evet	Olumsuz değildi.
K10	Evet	İşlerine gelmeyenlerin yöneldiğini düşünürdüm.
K11	Hayır	Asla olumlu bakmazdım
K12	Evet	Olumsuzluk düşünmezdim.
K13	Evet	Mantıksız gelirdi.
K14	Arkadaşlarım ve ablam	Cahillik olarak görürdüm.
K15	Hayır	Biraz hor görürdüm.
K16	Evet	Akılsızlık olarak görürdüm.
K17	Evet	Acaba doğru olabilir mi derdim.
K18	Hayır	Tuhaf bulmazdım.

Her iki durumda da gelen fikirler katılımcılar açısından farklılık göstermektedir. Katılımcıların bu konularda birbirlerinden farklı durumlarda olduğu söylenebilmektedir.

Dini Terk Nedenleri

Katılımcıların dinî inançlarını terk etme nedenlerine ilişkin ifadeleri içerik analizi sonucunda temalar altında toplanmıştır. Buna göre öne çıkan temalar; siyasetin ve iktidar politikalarının etkisi, dinî kurumlar ve dindar kişilerin olumsuz tutum ve davranışları, kötülük problemi, bilimsel çalışmalar ve eğitimin rolü, internet ve sosyal medyanın etkisi, dinî konularda yapılan bireysel araştırmalar, dinî metinlerin rasyonel bulunmaması ve kişisel deneyimler olarak belirlenmiştir.

Siyasi Nedenler

Katılımcıların bir kısmı dinî inançlarını terk etme gerekçesi olarak siyasetin din ile ilişkilendirilme biçimini vurgulamıştır. Özellikle siyasi partilerin dinî söylemleri araçsallaştırması, din üzerinden siyaset yapması ve dinî değerleri politik amaçlarla kullanması katılımcılarda dine yönelik olumsuz bir tutum gelişmesine yol açmıştır. Bu durum, siyaset ve din ilişkisinin bireylerin inanç dünyasında yabancılaşma ve mesafe koyma sürecini hızlandırdığına işaret etmektedir.

“Bazı siyasi partilerin din üzerine söylemlerde bulunarak gerçekleştirdiği bazı politikalar, beni dine karşı soğuttu” (K1).

“Bazı siyasi partilerin dinî konular üzerinden insanları etkilemek maksatlı siyaset gerçekleştirmesi, bende dinî konular üzerinde bir uzaklaştırmaya neden oldu” (K11).

“Hükümetin dinî argümanları sürekli olarak dayatma politikaları benim dine karşı mesafe almamda etkili oldu” (K4).

“Bazı siyasi partilerin din odaklı söylemlerde bulunması fakat eylemlerde bu söylemlere ters hareket etmiş olmaları beni dine karşı soğuttu” (K8).

Dinî Kurum ve Dindar Kişilerin Olumsuz Tutum ve Davranışları

Katılımcıların bir kısmı dini terk etme sebepleri olarak dindar kişilerin olumsuz buldukları davranış ve tutumlarının etkili olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle dine inanan kişi ve kurumların, dinî söylemlerde bulunmalarına karşın davranışlarının bu söylemlere zıt olmasının bazı katılımcılar için dinden soğumaya neden olduğu belirtilmiştir. Dinî değerlerin kişisel çıkarkar için araçsallaştırılmış olması da katılımcıların dinden uzaklaşmasına etki olarak öne çıkmaktadır.

“Dinî kurumların inanç değiştirmemde etkisi oldu” (K1).

“Din adamlarının iki yüzlülüğü beni bu konuda etkiledi. Küçükken Kur'an kursuna gideyim dedim hoca beni 40 dakika kapının önünde bekletince eğitimden vazgeçmiştim. Dindar insanların olumsuz bulduğum tavırları dinsizliği arttıracak türden” (K2).

“Kendisini dindar olarak tanımlayan kişilerin inandıkları ile tutarsız davranışları beni dinî konularda olumsuz olarak etkiledi” (K4).

“Dinî söylemlerin, insanların kendi yaptıkları kötü durumlara alet edilmesi beni dine karşı soğuttu” (K5).

“Dinî kullanarak insanlar nasıl sömürülüyor bunu gördüm. Allah Allah diye gezen kitlenin bunu kullanıp cebini nasıl doldurduğunu görüyoruz” (K8).

“Dine inanan kişilerdeki gördüğüm olumsuz davranışlar benim dinden nefret etmeme neden oldu” (K9).

“Kısmen de olsa dinî kurumların uygulamaları ve dindar kişilerin bazı davranışları beni dinî konularda olumsuz anlamda etkiledi. Ayrıca onların bir şeye körü körüne inanan, sabit fikirli ve farklı düşüncelere saygı duymadığını gördüm” (K10).

“Dine inanan insanlardaki gördüğüm yanlış davranışlar beni olumsuz olarak dine karşı etkiledi diyebilirim. Özellikle dinî cemaatlerin dinî konularda ortaya koydukları fikirler ile kendilerinin buna tutarsız yaşamaları beni dine karşı soğuttu” (K11).

“Dine inanan ve kötü davranışlar sergileyen insanlar bana dinlerin sahte olduğunu gösterdi” (K15).

“Müslümanların söylem ve davranışlarının birbirinden farklı olması nedeniyle İslamiyet’e bakışım negatif olmuştur. Bu da benim dinden daha kolay uzaklaşmama sebep olmuş olabilir” (K16).

Kötülük Problemi

Katılımcıların bir kısmı Dünya üzerinde yaşanan adaletsiz durumların, kötülüklerin onların dinî inançtan uzaklaşmalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Yaşanan adaletsizliklere, kötülüklere, haksızlıklara Allah tarafından neden müdahale edilmediği gibi durumlar katılımcılarda derin sorgulamalara yol açmıştır. Bu durum, kader ve ilahi adalet konularının katılımcıların dinî inançlarında ciddi bir kırılma noktası oluşturduğunu göstermektedir.

“Dünya’da masumların çektiği acılar. Televizyonda Küçük bir çocuğun tecavüze uğrayarak öldürüldüğünü hatırlıyorum o zaman demiştim ki bu Tanrı niye bu çocuğu kurtarmadı” (K2).

“Adaletsizliğe maruz kalmam, beni dinî inançlardan ve Allah’tan uzaklaştırdı” (K5).

“Sınav diye tabir edilen şeylerde hayvanların, bebeklerin suçu ne? Neyin sınavını veriyorlar? İsrail’de doğan bebek hala hayattayken Afrika’daki bebek açlıktan Filistin’deki bebek bombadan ölüyor. Kimisi bir ömür yese yetmeyecek paraya doğarken kimisi fakirliğe doğup çocuk yaşta okul yerine kağıt toplamaya gidiyor. Madem bizi Tanrı yarattı ve sonrasında çeşitli dinlere inanıyoruz. Bu dinlerden önce doğanlar sorulardan muaf mı? İnsan aciz bir varlık, zorda iken kendinden daha güçlüsüne inanmak istiyor. Bu önceleri güneşmiş, göktanrıymış sonra dinler uydurulmuş” (K8).

“Yapılan haksızlıklar ve kader meselesi benim fikirlerimi etkilemiştir” (K11).

“Allah’ın adaletsizliği beni sorgulamaya itti” (K14).

Bilimsel Çalışmaları Takip Etmek ve Eğitimin Etkisi

Katılımcıların çoğu bilimsel gelişmelerin eğitimin dinlerden uzaklaşmada etkili olduğunu belirtmektedir. Bilimsel bilgiler üzerinde araştırma yapmaları ve/veya eğitim olarak gelişmelerinin dinî inançlardan uzaklaşmalarında etkisi olduğunu belirtmektedirler.

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

“Bir çok bilimsel buluş neticesinde gösterilen ilerlemelerin, benim dinî konular açısından sorgulamamda ve dinden vazgeçmemde yüksek etkisi oldu” (K1).

“Bilimsel çalışmaların bulduğu veriler dinî anlatımlarla çelişiyor. Okudukça eğitim aldıkça inançların kaybolacağı kanısındayım. Ben de böyle oldu” (K2).

“Bilimsel çalışmaları takip etmem ve bu konularda kafa yormamla dinî inançtan uzaklaşmam noktasında ilerledim” (K4).

“Evrenin var oluşu, termodinamik yasaları, sümer tabletleri, mezheplerin gelişimleri, coğrafya gibi konularda incelediğim bilimsel çalışmalar beni dinlerden uzaklaştırdı. Eğitim seviyesi arttıkça dinî inançlarda azalma oluyor bunu görebiliyorum” (K11).

“Biyoloji ve evrim teorisi ile haşır neşir olmak bende etkili oldu. Bence bilimsel çalışmalar çok etkili” (K17).

“Okumak ve araştırmak çok önemli. Bilimsel bilgileri takip etmem dinî konularda sorgulama yapmamı kolaylaştırdı” (K16).

“Bilimsel çalışmaları takip etmenin yüksek etkisi var. Sorgulayan kişiler genelde araştırmacı ve bilime danışan kişiler. Benim için de böyle oldu” (K3).

“Benim için sorgulamak. İnancı daha fazla sorgulamak inançsızlığı getirir. Bilgi sahibi oldukça inançsız yaşama fikri daha çok ağır basıyor” (K5).

“Okulda aldığım seçmeli felsefe derslerinde ateistik argümanları tanıma fırsatı buldum ve bu argümanlar beni düşünmeye itti. Agnostik olma sürecimde bu aldığım eğitimin etkisi olmuştur” (K14).

“Bilimsel gelişmelerin ve aldığım eğitimin bende katkısı oldu. En çok da bilgiye ulaşabilmek buna katkı sağladı. Yaşım gereği gençliğimde çocukluğumda bilgiye ulaşmak bu kadar kolay değildi. Hem başka insanlarla fikirlerini paylaşabilmek, hem de iletişim kurabilmek imkansızdı. Artık insanların beyinlerine hükmetmek kolay değil. 1500 yıl öncenin araçları (islam için) git gide yetersizleşmeye başlıyor. Bilim ve eğitim galip gelecek uzun vadede” (K15).

“Kişisel gelişimin daha etkili olduğunu düşünüyorum, akademik eğitime kıyasla dinî inançlardan vazgeçme noktasında” (K13).

“Bilimsel bilgileri öğrendikçe ve eğitim olarak daha çok geliştikçe dinî inançtan o kadar çok uzaklaştım” (K6).

“Ortalama zekaya sahip insanların gerçekten araştırıp sorguladıklarında ve bilim ışığında tekrar gözden geçirdiklerinde özellikle kutsal sayılan kitaplara asla inanmayacaklarını düşünüyorum. Nitekim bende böyle oldu” (K10).

“Kesinlikle benim için bilimsel çalışmalar dinî terk etmemde, önemli bir etkiye sahip” (K8).

Dini Konulara Yönelik İnternet ve Sosyal Medya Araştırmaları

Katılımcıların çoğu, dini inançlardan uzaklaşmalarında internet, sosyal medya ve dini konular üzerine yaptıkları araştırmaların etkili olduğunu belirtmektedir. İnternet ile birlikte araştırma

ve bilgiye ulaşma noktasında kolaylık yaşadıklarını, farklı inanç grubundan insanların fikirlerine ulaşma imkanı edinebildiklerini ve bu durumların da dinleri sorgulamalarını kolaylaştırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca sosyal medya üzerinde yer alan dinî inançları sorgulayan veya reddeden paylaşım ve hesapların da bazı katılımcılar için dinî sorgulamalar yapmalarına neden olduğu söylenmektedir.

“Dinlerin tarihini ve nedenlerini merak etmem ve araştırmalarım sonucu inancımı kaybettim. İnternet bu konularda araştırmalarımı kolaylaştırdı, kendi doğrumu bulmama yardımcı oldu” (K13).

“Öğrenmek, bilgiye ulaşmak, araştırmak ve subjektif-analitik düşünebilmek etkili oldu” (K15).

“Yıllarca süren araştırmalar, okumalar, analizler, karşıt okumalar sonucu inanç kavramını tamamen sildim hayatımdan. Hiçbir olay aniden bir insanı değiştiremez. Ancak ifadeyi tetikleyebilir” (K18).

“Kuran meali üzerine 1 seneye yakın araştırma yaptım. Bu araştırmalar beni inançsızlığa götürdü” (K10).

“Okumak ve araştırma yapmak etkili oldu. Ayrıca sosyal medyada takip ettiğim çok hesap var öncesinde onlara cevap verme isteğiyle başlayan serüvenim dinden çıkmayla sonuçlandı. Kısacası büyük bir etkisi var” (K16).

“Sosyal medya ve internetin etkisi oldu” (K1).

“İnternet ve sosyal medya, daha hızlı bir şekilde öğrenmemi sağladı” (K2).

“İnternetin etkisi büyük, kaynaklara ulaşmamı çok kolaylaştırdı” (K3).

“İnternet, bilgiye daha çabuk ulaşma ve farklı düşünce yapılarını dinleme açısından oldukça etkili” (K10).

“Bilgiye olan ulaşım hızlı olduğu için, dinden çıkma sürecimi hızlandırdı diyebiliriz” (K11).

“İnternet, farklı düşüncedeki insanları dinleyip kafamda harmanlayarak bana bir fırsat sundu” (K14).

“İnternet sayısız inanç şekli olduğunu görmeme ve inancın aslında biricik olması gerektiği kanısına varmamı sağladı” (K12).

Dinî Metinleri Çelişkili Bulma ve İnsan Ürünü Olarak Görme İnancı

Katılımcıların çoğu, yaptıkları dini incelemeler sonucunda dini metinleri kendi mantıklarıyla çelişkili bulduklarını ve bu durumun dini inançlardan vazgeçmelerine yol açtığını belirtmektedir. Yine katılımcılar dinî inançların insanlar tarafından oluşturulduğunu düşünmektedirler.

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

“Ekonomik hayata dokunmayan islam anlayışı beni dinden soğuttu” (K1).

“İnanmıyorum çünkü dinî kitaplarda çelişkiler var” (K2).

“Dinlerin insan ürünü olduğuna inanıyorum” (K3).

“Kuran’ı okudukça çelişkiler gördüm” (K4).

“Dinî metinler mantıklı değil, her bölgenin dinî inancı çok farklı” (K5).

“Hepimizin bir masala ihtiyacı var. Nihai son belli, kaos çıkmaması lazım. Teknoloji bu kadar ileri iken kim bilir bu yazıda kaç harf hatası yaptım. Yıllarca yazıya dökülmeden bir şeyin hiç değişmeden saklanabilmesi de nâmümkün. Birileri şarabı haram sayarken birileri pazar ayinlerinde içiyor. İkisi de aynı Tanrı’ya dua ediyor. Öğretileni uyguluyoruz. Sorgulayınca bana dinler çok saçma geliyor” (K8).

“Dinî metinler aklıma yatmıyor” (K9).

“Araştırdım mantığıma uymadı” (K10).

“Din denilen öğretinin belli kuralları olacağına inanmıyorum. Biricik ve tek olduğuna inanıyorum. Kuralların ve kural anlatıcılarının kendi idrakları kapasitesinde hayatımı yönlendirmesini mantıklı bulmuyorum. Kuralların, hayatı anlama hususunda insanları kısıtladığını ve insanın fitratını yaşamasına engel olduğunu düşünüyorum. Ayrıca anlatıcılardan çok daha fazla kafa yorduğum konularda onların söz hakları olması beni tiksindiriyor” (K12).

“İslam’ın hakikatini kanıtlamak için dayandığı mucize yönteminin zayıf olduğunu düşünüyorum. Çünkü insanın ‘cognitive bias’ olarak tanımlanan bilişsel yanlılıkları sebebiyle, göreceli bir şeyi temellendirmek zordur. Bana İslam’ın anlatıkları mantıklı gelmiyor” (K14).

“Bilinç seviyesi yükseldiğinde insanın primitif anlatımların insan elinden çıktığını fark etmesidir” (K18).

“Dinleri gereksiz ve yalan buluyorum” (K7).

“Bazı ayetler ve yine bazı ayetlerin indiriliş sebepleri . Örneğin ifk hadisesi ,öncesindeki cüverriye olayı sonrası ve inen ayetlerin büyük etkisi olmuştur inanç değiştirmeme” (K16).

“Hayatı dinlerle yorumlamak büyük bir duvara çarpma sebep oldu. Hayatı zorlaştıran, anlamsızlaştıran, bir yapısı var dinlerin. Yapısı gereği ölüm sonrasında vaadlerle insanları kontrol ediyorlar. Sınırsız zenginlik ve ölümsüzlük gibi vaadlerle yaşıyor insanlar. Yaşamayı önemsizleştiriyor bu düşünceler. Dindarlarda olan nasıl olsa cennete gideceğim düşüncesi, hayatı yaşamak ile çelişiyor. Ben de bu çelişkiden kurtulduğumda yaşamının anlamını ve güzelliğini farkettim. Ölümün de hiçlik demek olduğunu. Bu yaşamayı daha değerli kıldı” (K15).

Kişisel Deneyimler

Katılımcıların bir kısmı hayatta yaşadıkları bazı kişisel deneyimlerin dinî inançlardan uzaklaşmaları noktasında etkili olduğunu belirtmişlerdir

“Çocukluğumdan beri sorguluyordum fakat babamın babası; büyükbabamın vefatı benim dinleri sorgulamamda çok etkili oldu” (K11).

“Regl iken oruç tutmaya devam ettiğimi duyan bazı çok bilenleri püskürtmek amacıyla ‘o zaman ben artık senin inandığına inanmıyorum’ diyerek başladı her şey. Küçüklüğümde beri oldukça fazla sorun çözmek zorunda kaldım. Bu da tüm yaptıklarımın nedenini sorgulayıp çözümleme gereksinimi duyuran bir kazanım katmış oldu” (K12).

“Yörüngüm ve egeliyim bizim o taraflarda din ölmeye yakın var olur . Yani hiç bir zaman din hayatımızı şekillendirmedi” (K6).

“Kapalı ve küçük yerlerde daha zor dogmatik öğretileri kırmak. Daha çok ve çeşitli insanların olduğu yerlerde, daha çok gelişiyor insan. Benim metropolde yaşıyor olmam bu süreçte değişimimi kolaylaştırdı” (K15).

“Yaşadığım yerin kültürel yapısı inancımı olumsuz etkiledi” (K10).

“İnsan yaşadığı çevreden bağımsız olamıyor. Yaşadığım kültür beni köklü etkiledi bu konularda” (K13).

“Yaşadığım çevredeki kültür ve inanç durumları beni bu konularda sorgulama yapma anlamında çok etkiledi” (K17).

“Hayatta yaşadığım zorluklar ve kişisel olarak edindiğim olumsuz deneyimler beni dinlerden ayrılmam konusunda güçlendirdi” (K7).

Dine Yönelik Fikirler

Katılımcıların dinî kurallara yönelik tutumları farklılık gösterse de çoğunlukla olumlu bir tutum beslememektedirler. Bazı katılımcılar bazı dinî kuralları makul görseler de çoğunlukla bu kuralları mantıksız, çağ dışı ve insan ürünü olarak değerlendirmektedirler. Bazı katılımcılar dinin bazı kurallarını mantıklı bulmakta ancak tümünü aynı şekilde değerlendirmemektedir. Bu katılımcılar kuralların bir kısmını akla ve toplumsal düzen ihtiyacına uygun görürken diğer dinî kuralları ise çağın gerisinde kalmış, baskıcı ve geçersiz hükümler olarak nitelendirmişlerdir. Katılımcılar bu doğrultuda şu fikirleri belirtmişlerdir:

“Çoğu emir ve yasaklar devlet kurumlarında da var. Tamamen insanlık için olması gereken kurallar ama bazı emir ve yasaklar akıl, bilim ve mantık dışı” (K3).

“Kimisinin geçerli sebepleri var kimisi de çağın gerisinde kalmış” (K4).

“Toplumu baskılayıcı emirler diyebilirim. Semavi dinlerin emirlerinin olaylara göre verildiğini görüyoruz. Bazı emirler olumlu da diyebiliriz; çalmayacaksın, yalan söylemeyeceksin vs. gibi emirler” (K11).

“Dinler eski toplumları bir arada tutmaya yarayan güvenlik kameralarından farksızdır . Belirli bir zamana kadar da olması gerektiğine inanıyorum. Buna karşın kadınları dışarda tutan ve onları ötekileştiren emirleri ahmakça buluyorum” (K16).

“Bazıları mantıklı diyebilirim” (K17).

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

“Bence zamanın trendini yaratma eğilimi ile güzel işler yapmışlar ama artık o tip otoritelere insanların ihtiyacı yok” (K18).

“Kendilerince açıklamaları olsa da modern pratiklerle uyuşmuyorlar” (K13).

Katılımcıların çoğu dinî kuralları insan uydurması veya tamamen mantık dışı olarak tanımlamaktadırlar. Katılımcılar bu doğrultuda şu fikirleri belirtmişlerdir:

“Dinlerin ortaya koyduğu kuralları saçmalık olarak görüyorum” (K1).

“Dinlerin hepsi hikaye. Koyduğu kurallar ise bir masalda konulan yasalar gibi” (K5).

“İnsanları yönetmek için insan uydurması kurallar” (K6).

“Mantığıma hiç yatmıyor. Yaratan ego sahibi mi kendini ona tapınmak zorunda bıraktırmış” (K8).

“Mantıksız buluyorum” (K9).

“Dinleri insanların uydurduğu bana göre apaçık” (K10).

“Çoğu insanı insan yapmaktan uzaklaştıran kurallar. Sorgulamayı, hata yaparak öğrenmeyi, felsefeyi, sanatı körelten kurallar bütünü” (K12).

“Dinlerin kendi varlığını korumak üzerine bazı kuralları var. Bu sayede kalıcı olabiliyorlar. Sorgulamamak, koşulsuz iman, sosyal baskı ile iletişim yollarını kapamak, korku yaratmak, şüphe duyulmamasını sağlamak vs. Tabii bir de dinler sayesinde güç kazanmış grupların ya da kişilerin çıkarlarına uygun bir şekilde düzenlendiğini düşünüyorum” (K15).

“Bana göre saçmalık” (K7).

Katılımcıların çok az bir kısmı ise dinin kurallarını makul olarak karşılamaktadırlar. Katılımcılar bu doğrultuda şu fikirleri belirtmişlerdir:

“Dinler aşırı baskıcı olmakla birlikte, kuralları itibariyle genellikle iyilerdir” (K2).

“Hadis kültürünün saçmalıklarını bir kenara koyarsak islam çok adil emir ve yasaklara sahip” (K14).

Tekrar Dine Dönme İhtimali ve Dinî Şüphelerin Yanıtlanması

Katılımcılara tekrardan dine dönmelerinin ne derece mümkün olduğu sorulduğunda, katılımcılardan bir kişi dışında (K14) hepsi kesin olarak tekrardan dine dönmeyeceklerini söylemektedirler. K14 ise düşük de olsa bir ihtimal görmektedir.

Dinden çıktıktan sonra dinî şüphelere yanıt bulmaları noktasında katılımcıların çoğu (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K9, K11, K15, K7) kesin olarak cevap bulduklarını beyan etmişlerdir. Bazı katılımcılar (K8, K13, K17) yanıt bulamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan bazıları (K10, K14, K16) kısmen veya çoğuna yanıt bulduklarını ifade ederken, geri kalan katılımcılar

ise (K2, K12, K18) ilgilenmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların belirttikleri fikirler tablo da gösterilmiştir.

Tablo: 3. Katılımcıların Dine Yönelik Eğilim İhtimalleri

Katılımcı Kod	Tekrar Dine Dönme Olasılığı	Dinî Konularda Şüphelere Yanıt Bulmak
K1	Yok	Buldum
K2	İmkansız	İlgilenmiyorum
K3	Hayır	Buldum
K4	Hayır	Buldum
K5	Yüzde sıfır	Evet
K6	Hayır	Evet
K8	Hayır	Hayır
K9	Hayır	Evet
K10	Gözümle görmedikçe imkansız	Birçoğuna buldum
K11	Hayır, netim	Şüphelerim bitti, cevaplarımı aldım.
K12	Hiçbir zaman	Hayır ama ilgilenmiyorum.
K13	Hayır	Hayır, hala bilmiyorum.
K14	Her zaman bir ihtimal vardır düşük de olsa	Kısmen. Yanıtlanmamış pek çok soru var ve öyle kalacak.
K15	Hayır, imkansız	Evet daha net ve temiz bakabiliyorum artık.
K16	Olası görmüyorum	Hepsine bulamadım
K17	Hayır	Hayır
K18	Tamamen bilinçlendim, imkansız	Yanıt aramıyorum
K7	İmkansız	Evet

Türkiye’de Dinden Uzaklaşma Nedenleri ve Geleceğe Yönelik Öngörüler

Katılımcılara Türkiye’de dinden uzaklaşmaya neden olan etkilerin ne olabileceği ve gelecekte Türkiye’de din dışı inançların ne boyuta ulaşacağı sorulmuştur.

Türkiye’de din dışı inançların yaygınlaşma nedenlerini çeşitli temalarla ifade etmişlerdir. Öne çıkan başlıca nedenler; dindar kişiler, dinî kurumlar, dini cemaatler, din adamları, eğitim, bilgiye erişim, internet, sosyal medya, siyaset ve iktidar, dinin suistimal edilmesi olarak ortaya konulmuştur. Katılımcıların ifade ettikleri sebepler tabloda gösterilmiştir. Tablonun devamında ise katılımcıların örnek ifadelerine yer verilmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (15 katılımcı) gelecekte din dışı inançların artacağını ve dinî inançların azalacağını belirtmektedirler. Katılımcılardan K17 din dışı inançların yine azınlıkta kalacağını ifade ederken, K12 bir öngörüye sahip olmadığını ifade etmiştir. K18 ise gelecekte insanların yaşamından dinin etkisinin azalacağını ve sekülerliğin artacağını ifade etmiştir fakat din dışı inançların yaygınlaşması sonucunda kendilerini farklı göstermek amacıyla din kimliğini tekrar alabileceklerini belirtmiştir. Belirtilen görüşlere ait ifadeler tabloda verilmiştir.

**Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı
Karma Yöntem Araştırması**

Tablo: 4. Katılımcıların Türkiye’ye ve Geleceğe Yönelik Öngörüler

Katılımcı Kod	Türkiye’de İnsanların Dinden Uzaklaşma Nedenleri	Gelecekte Din Dışı İnançların Durumuna Dair Öngörüler
K1	Yorum yok	Gittikçe artıyor, Yükselecek.
K2	Dindar kişiler, dinî kurumlar, dinî cemaatler ve din adamları	Muhtemelen 50 yıl sonra din diye bir şey kalmayacak
K3	Eğitim, Bilgiye erişim kolaylığı, internet ve sosyal medya	50-70 yıl sonra dine inanan kişi sayısı Türkiye’de azınlık kalacak
K4	Siyaset ve iktidar	İslamiyet’ten yüksek olacaktır oranı bir 20 yıl sonra.
K5	Sosyolojik etkiler	Ateizm çok fazla artacak
K6	Dinin suistimal edilmesi	Bence gün geçtikçe din diye bir şey kalmayacak
K8	Siyaset ve iktidar	Bu hükümet olduğu sürece sonunda herkes ateist olur
K9	Siyaset ve iktidar	Daha da artacaktır
K10	Bilgiye erişim kolaylığı, sosyal medya, dinin suistimal edilmesi	Fazlasıyla artacağını düşünüyorum
K11	Dinin suistimal edilmesi, siyaset, dinî cemaatler	20-30 sene içinde dinler ortadan kalkacaktır.
K12	Pek umrumda değil	Öngörüm yok
K13	Dindar kişilerin davranışları	%50nin inançsız olacağı tahmininde bulundum gitti
K14	Sosyolojik etkiler	Artacağı kanısındayım
K15	Sosyolojik etkiler	Er geç sayılar artacak
K16	Siyaset ve iktidar, sosyal medya	2050 yıllarda nüfusun %15-20 si olacak bu inançlar .
K17	Sosyal medya	Azınlık olarak kalmaya devam edeceklerdir
K18	İnternet, bilgiye erişim kolaylığı	Seküler yaşam artacak fakat dinsiz olan kişiler enerjilerinin tükendiğini hissedip farklı olmak amacıyla dine yönelecekler.
K7	Yorum yok	Çoğalacak

Katılımcılardan bazıları siyaset ve iktidarın etkisinin Türkiye’de dinden uzaklaşmaya neden olduğunu belirtmişlerdir katılımcılardan bazıları şu ifadeleri ortaya koymuşlardır:

“Mevcut iktidarın politikalarının etkisi oldu farkında olmadan” (K4).

“Şimdiki iktidarın etkisi büyük , söylem ve davranış zıtlığının olmasının etkisi büyük” (K16).

Katılımcılardan bazıları eğitim, internet, bilgiye kolay erişim ve sosyal medya etkisinin Türkiye’de dinden uzaklaşmaya neden olduğunu belirtmişlerdir katılımcılardan bazıları şu ifadeleri ortaya koymuşlardır:

“Eğitim seviyesinin artması, sorgulayan insan sayısının artması, bilgiye ulaşımın kolaylaşması” (K3).

“Bilgiye daha çabuk ulaşılır olması en önemli etken bence. Sosyal medyada çoğu kişinin karşısına illaki dini sorgulatacak bir şey çıkacağını düşünüyorum” (K10).

“İnternet belirli bir noktada insanların hayatını dijitalize etti. Gerçek dünyada konuşulmayan bilinçsel meseleler, internetteki gruplar ve forumlarda insanların karşısına çıkıyor. İnsanlar artık özel olduklarını hissetmedikleri için, kitlesel bir lanetlenmişlik duygusu hakim oldu genel olarak. Örneğin çok kötü bir yaşantıya sahipse, kendisi gibi bir sürü kişiyi görebiliyor bir kaç dakika içinde internette. Eskiden böyle değildi. İnsanların bilgiye erişimi kısıtlı olduğu için, kendi kendisiyle ve tanrıyla baş başa kalabiliyordu. Şuan maalesef, bir çeşit zehirlenme yaşanıyor. Bu öyle deistlerin yada ateistlerin düşündüğü gibi çok parlak bir yere doğru gitmiyor çünkü insanlarımızın bilinç seviyesi İmam Gazali döneminden 1600'lü yıllara sığıyor. Ondan sonrası zaten Fransız ihtilali, kan ve gözyaşı. Bilinç seviyesi ciddi manada düşük. Evrim teorisini anlamıyor adamlar ya. Bırak anlamamayı, beyni kapanıyor evrim denince. Siz böyle bir kitleyi ateist yaptığınızda, toplumunuz nihilist suç işleyen insanlar kitlesine dönüşür” (K18).

Katılımcılardan bazıları dinin suistimal edilmesinin Türkiye’de dinden uzaklaşmaya neden olduğunu belirtmişlerdir katılımcılardan bazıları şu ifadeleri ortaya koymuşlardır:

“Din Türkiye’de çok fazla suistimal edildiği için genellikle artık insanlar dinden soğumaya daha meyilliler” (K6).

“Dini kullanarak suistimal eden insanların diğer insanları dini sorgulamaya ittiğini de düşünüyorum” (K10).

Bazı katılımcılar; din adamları, dinî kurumlar ve dinî cemaatlerin ortaya çıkardıkları durumların Türkiye’de dinden uzaklaşmaya neden olduğunu belirtmişlerdi. Katılımcılardan bazıları şu ifadeleri ortaya koymuşlardır:

“Türkiye’de dindarların tavrı dinsizliği arttıracak türden etki ediyor” (K2).

“Dinî cemaatlerin insaları dinden soğuttuğunu düşünüyorum” (K11).

“Dine sahip kişilerinin duruşlarını beğenmediği için din değiştiren birçok kişi var” (K13).

Katılımcılardan bazıları farklı sosyolojik durumların Türkiye’de dinden uzaklaşmaya neden olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan bazıları şu ifadeleri ortaya koymuşlardır:

“Devir değişti artık insanlar aç ve tok olanı görebiliyor bu durum ister istemez inancı sorgulamamıza sebep veriyor” (K5).

“İnsanlar neye inanırsa inansın çoğu zaman kolayına geldiği için veya bir şeyin fanatiği olma merakına sahip olduğu için inanır. Nadiren hakkını verip ben şuna inanıyorum diyecek noktaya gelirler. Dolayısıyla çoğunluk için konuşursak rüzgar nereye eserse oraya gittiklerini düşünüyorum” (K14).

Nitel Araştırma Bulguları

Nitel araştırma boyutu tamamlandıktan sonra, nicel araştırma aşamasına geçilmiştir. Nitel araştırma boyutunda keşfedilen bulguların genellenebilir olup olmadığının incelenmesi bu nicel aşamada değerlendirilmiştir.

Nitel araştırma aşamasında yapılan incelemelerde katılımcıların dinden uzaklaşmaları; dine inanırken yaşanan dinî pratikler, dinden uzaklaşmaya iten sebepler, dinden uzaklaştıktan sonra dine karşı tutum ve fikirler şeklinde üç boyutta ortaya koyulmuştur. Bu boyutlar altında katılımcıların dinî inanca sahip oldukları dönemdeki pratikler, fikirler; dinden uzaklaşmaya etkili olan sebeplerle ilgili temalar; dinden çıktıktan sonra din ile ilgili ortaya koyulan ifadeler ölçekte sunulmak üzere maddelere dönüştürülmüştür. Ölçek için oluşturulan maddelerin hepsi doğrudan nitel verilere dayandırılarak oluşturulmuştur. Ölçek için 48 madde oluşturulmuştur ardından bu maddeler 5’li likert tipinde ölçeklendirilmiştir. Her maddenin karşısına “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “orta düzeyde katılıyorum”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde seçenekler sunulmuştur.

Uzman Görüşünün Alınması

Uzman görüşü alınması sonrasında 2 maddenin uzmanların fikir birliği ile ölçekten çıkartılması gerektiği önerilmiştir. Uzman görüşü ile 5 madde üzerinde ise anlaşılabilirlik düzeyleri noktasında düzeltilmeye gidilmiştir.

Ölçeğin Pilot Uygulanması

Uygulama öncesinde ölçek maddelerinin katılımcıların bakış açısı ile incelenmesi gerekmektedir (Bandalos 2018: 53). Katılımcılardan alınan geri bildirimler ile anketin ne kadar sürede doldurulduğu, maddelerin anlaşılıp anlaşılmadığı gibi önemli konularda fikir sağlamak açısından pilot uygulama yapılmalıdır (Erkuş 2022: 22). Bu doğrultuda katılımcı grubunu temsil edecek şekilde (10 ateist, 10 deist ve 10 agnostik), 30 kişiye ölçek uygulanmış ve bu kişilerden geri bildirimler alınmıştır. Katılımcılardan ölçek maddeleri ile ilgili olumsuz bir değerlendirme gelmediği ve tüm maddelerin anlaşıldığına dair yanıtlar toplanmıştır. Bu doğrultuda pilot uygulamanın tamamlanmasıyla birlikte ölçeğin uygulanarak geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapılmasına geçilmiştir.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Testleri

Yapılan araştırmaların bilimsel olarak kabul görmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda nicel olarak yürülen bir çalışmada kullanılan ve geliştirilecek olan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik testlerinin doğrulanması gerekmektedir (Şener 2005: 1). Bir ölçeğin her kullanımında tutarlı sonuçlar vermesi ölçeğin güvenilirliği ile tespit edilirken ölçeğin araştırmadaki amacı doğru belirlemesi ise ölçeğin geçerliliği bile tespit edilir (Neuman 2014: 276-285).

Geliştirilmek ve kullanılmak istenen bu araştırmadaki ölçek için öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve güvenilirliğin tespiti için Cronbach's Alpha yöntemi kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi ile ortak yapıyı ölçen maddelerin ne derece bulundukları yapıda geçerli oldukları tespit edilmiştir. Ölçekte geçerli yapıda yer alan maddelerle uygun olanlar ölçeğe dahil edilirken, faktör yükü olarak yeterli sonucu vermeyen maddeler ölçekten çıkartılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi ile ortaya koyulan ölçeğin kullanılabilmesi için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ile oluşturulan yapının test edilmesi ve doğrulanması amaçlanır (Büyüköztürk 2002: 472). Yapılan bu işlem ile açımlayıcı faktör analizi ile ortaya koyulan ölçeğin geçerlilik düzeyinin doğrulanması belirlenmeye çalışılmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizini gerçekleştirmek için ölçek çalışma evrenini yansıtacak bir örneklem üzerinde uygulanması gerekmektedir. Pilot uygulama neticesinde oluşturulan 46 maddelik ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik testi için din dışı inanışlara sahip gruba eşit yansıtacak şekilde (77 ateist, 77 deist ve 77 agnostik) 231 bireye uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğü konusunda literatürde farklı fikirler belirtilmiştir. Faktör analizi için örneklem büyüklüğü ölçekte yer alan madde miktarından fazla olması gerekmektedir (Akgül ve Çevik 2005: 419). Bunun yanı sıra örneklem sayısının madde miktarının en az 5 katı olması gerektiği de ($46 \times 5 = 230$) belirtilmektedir (Albayrak 2006: 112). Çalışmada kullanılan örneklem analiz yapmak için yeterli olduğu görülmektedir.

Faktör analizinde türetme yöntemi olarak Varimax rotasyonlu bileşenler yönteminden yararlanılmıştır. Faktör yükleri için yine örneklem yeterliliğinin tespit edilmesi adına Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü incelenmiştir. KMO değeri 0,837 olarak bulunmuştur ve yeterliliğin çok iyi olduğu görülmektedir (Norusis 1993, s:53). Ölçekte yer alan verilerin çoklu normal dağılımda olduğunun belirlenmesine yönelik olarak Barlett's

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

küresellik testi sonucu ($\chi^2=3519,032$; $P= 0$), verilerin faktör analizini uygulamak için yeterli bir kanıt sağladığını göstermektedir.

Faktör analizi uygulanmasıyla yeterli yüke sahip olmayan (0,30 altı) 14 madde ölçekten çıkartılarak en iyi model oluşturulmuştur. Oluşturulan en ideal modelde verilerin 5 faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu faktörler toplam varyansın %70,86’sını açıklamaktadır. Faktör yüklerinin kabul edilen 0.30’un çok üzerinde yer aldıkları belirlenmiştir (Yaşlıoğlu 2017: 75). Modelde yer alan verilerin güvenilirliğini kabul etmek için Cronbach’s Alpha yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz sonucuna göre ($\alpha = 0,814$) kabul edilen güvenilirlik değerinin elde edildiği tespit edilmiştir (Kartal ve Dirlik 2016).

Ölçek maddelerinin faktör yükleri ve diğer sonuçlar tablo üzerinde gösterilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ile birlikte madde sayısı 26’ya düşürülmüştür. Ölçeğin açıklayıcı faktör analizi sonucunda geçerlilik ve güvenilirlik için uygun olduğu belirlenmiştir.

Ölçekte ortaya çıkan faktörler, bireylerin dinle ve inançla olan ilişkilerini farklı boyutlarıyla ele almaktadır. Birinci faktör (F1), kişinin geçmişteki dini pratiklerini ve deneyimlerini yansıtarak, bireyin dini yaşantısının temellerini anlamayı amaçlamaktadır. İkinci faktör (F2), dini ve siyasi otoritelerden kaynaklanan etkileri inceleyerek, bireylerin inançlarını şekillendiren dışsal baskı ve yönlendirmeleri ortaya koymaktadır. Üçüncü faktör (F3), sosyal ve internet medyasının bireylerin dini algı ve tutumları üzerindeki etkilerini kapsamaktadır; böylece modern iletişim araçlarının rolü değerlendirilmektedir. Dördüncü faktör (F4), kötülük problemi gibi ahlaki ve varoluşsal sorgulamaları ele alarak, bireylerin inançlarını sorgulama süreçlerini anlamaya çalışmaktadır. Beşinci faktör (F5) ise bireylerin dinlere karşı geliştirdikleri tutumları ve eleştirel yaklaşımlarını ortaya koyarak, din dışı inanışlara yönelimlerini açıklamaya katkı sağlamaktadır.

Bu doğrultuda, faktörler “Dine İnanılan Dönemdeki Dini Pratikler” (F1), “Dini ve Siyasi Otorite Kaynaklı Nedenler” (F2), “İnternet ve Sosyal Medya Kaynaklı Nedenler” (F3), “Kötülük Probleminin Etkisi” (F4) ve “Dinlere Karşı Tutum” (F5) olarak isimlendirilmiştir.

Tablo: 5. Ölçek İçin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde Adı	F1	F2	F3	F4	F5
(P1) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce 5 vakit namaz kılardım.	0,819				
(P2) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce Cuma namazlarını kılardım.	0,749				
(P3) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce Ramazan ayında oruç tutardım.	0,787				

(P4) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce, Allah'a/Tanrı'ya dua ederdim.	0,691				
(P7) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce dindar bir inanca sahiptim.	0,804				
(P8) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce Kuranı Arapça okurdum.	0,732				
(P10) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce ibadetleri yerine getirirdim.	0,888				
(P13)Ailemden dini eğitim aldım.	0,649				
(P21) İktidar partisinin politikaları dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,782				
(P22) Din adamlarının olumsuz davranışları, dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,877				
(P36) Dini kurumlar (Diyanet, Kuran kursları vs.) dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,837				
(P37) Kendisini dindar olarak tanımlayan kişilerin olumsuz davranışları dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,820				
(P38) Dindar insanların tavır ve davranışları dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,833				
(P39) Dinin siyasal amaçlarla araçsallaştırılması, benim dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,834				
(P32) Sosyal meyda, dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,914				
(P33) İnternet, dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,905				
(P34) Dijital platformlarda karşılaştığım eleştirel ve bilimsel içerikler, dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu	0,920				
(P24) Dünya'da yer alan kötüklerin karşılıksız kalması dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,895				
(P25) Dünya'da masumların çektiği acılar dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,909				
(P28) Adaletsizliklere maruz kalmam dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	0,777				
(P30) Dinin emirlerinin mantıksız gelmesi dini inançlardan uzaklaşılmasında etkilidir	0,740				
(P31) Eğitim seviyesi arttıkça, dinlere olan inanç azalmaktadır.	0,609				
(P42) Bana göre, dinin emir ve yasakları bilim dışıdır.	0,811				
(P43) Bana göre, dinin emir ve yasakları çağa uygun değildir.	0,891				
(P44) Dinin emir ve yasaklarını baskıcı bir yapıda buluyorum.	0,836				
(P45) Dinin emir ve yasakları mantığıma uymaz.	0,863				
Faktör Özdeğeri	6,286	4,575	2,233	1,658	3,676
Faktörün Açıkladığı Varyansın Yüzdesi:	24,177	17,597	8,587	6,378	14,125
Açıklanan Toplam Varyans (%): 70,86					
Kaizer-Meyer-Olkin test (KMO): ,837					
Bartlett's Küresellik Testi: 3519,032					
Cronbach's Alpha: ,814	,897	,918	,917	,901	,882

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizinin uygulanması için daha güvenli sonuç elde etmek adına açımlayıcı faktör analizindeki örneklemden farklı bir örneklemden toplanılan verilerle test gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi için örneklem büyüklüğünün 100'den büyük

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

olması gerektiği (Anderson ve Gerbing 1984), en az 100-200 kişi gerektiği (Boomsma 1982; 1985), 200-400 arasında olması gerektiği (Jackson 2001), en az 200, 250 ve 500 kişilik örneklem büyüklüklerine ya da değişken sayısının 3, 6, 20 katı kadar kişiye ulaşılması gerektiği belirtilmiştir (De Winter Dodou ve Wieringa 2009) Bu doğrultuda 201 kişiye (65 ateist, 67 deist ve 69 agnostik) uygulanan ölçekten elde edilen verilerle analiz gerçekleştirilmiştir. Örneklem analiz için yeterli olduğu söylenebilmektedir (Uyumaz ve Sırgancı 2020).

Doğrulamalı faktör analizini gerçekleştirmek üzere veri seti SPSS Amos programına aktarılmıştır. 5 Faktörden oluşan 26 maddelik ölçek oluşturulan model ile test edilmiştir. Yapılan ilk test ile modelin uyum indekslerinin istenilen düzeyde olmadığı görülmüştür. Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları (Standardized Regression Weights) incelendiğinde (P31) “Eğitim seviyesi arttıkça, dinlere olan inanç azalmaktadır”, dışındaki tüm maddelerin 0.70’e yakın olduğu görülmüştür. (P31) maddesinin ise istenilen seviyenin çok altında (0,174) olduğunu belirlenmiştir. Modifikasyon indeksleri (MI = 30.44), (P37) ve (p38) maddelerinin hata varyansları arasında yüksek düzeyde ilişki olduğunu göstermiştir. İçerik benzerliği nedeniyle her iki maddenin “dindar bireylerin olumsuz davranışlarının inançtan uzaklaşmadaki etkisi” temasını ölçtüğü görülmüştür. Bu örtüşme, ölçüm fazlalığı (redundancy) yaratarak modelin uyumunu olumsuz etkilemiştir. Modelin geçerliliği ve sadeliğini korumak amacıyla (P37) maddesi modelden çıkarılmıştır. Uyum indeks seviyelerinin ve doğrulamalı faktör analizinin sağlanması için bu maddeler (P31 ve P37) ölçekten çıkartılarak tekrar test gerçekleştirilmiştir. İlgili maddeler ölçekten çıkartıldıktan sonra ortaya konan modelde Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıklarının uygun olduğu belirlenmiştir. Modelin uyum indeksinin iyiliğini arttırmak için (e5-e4), (e14-e10), (e14-e9),(e17-e19) maddeleri arasında kovaryanslar oluşturulmuştur (Şekil 1). Modelin uyum indeks seviyeleri tablo 6’da gösterilmiştir.

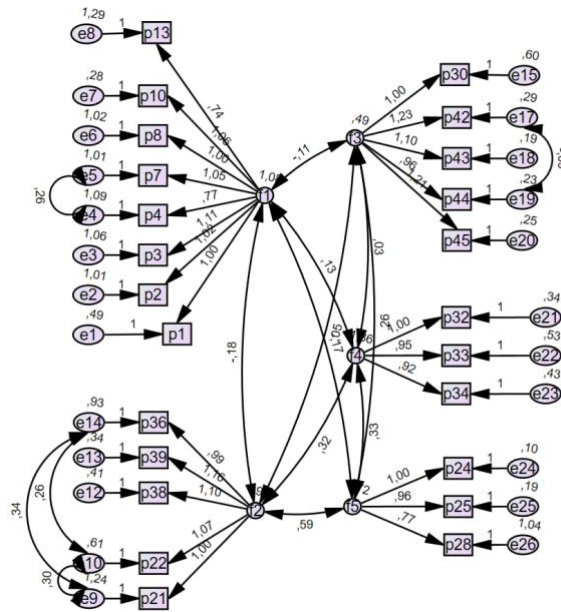
Tablo: 6. Doğrulamalı Faktör Analizi İle Ölçeğin Cfi Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Elde Edilen Değer	Kabul Edilen Eşik Değer	Uyum Durumu
χ^2/sd	304,729 (237)	-	-
p	,002	< 0,05	Anlamlı
χ^2/sd (CMIN/DF)	1,286	< 3 (Mükemmel) / < 5 (Kabul Edilebilir)	Mükemmel
CFI	,977	> 0.95 (Mükemmel) / > 0.90 (Kabul Edilebilir)	Mükemmel
RMSEA	,039	< 0.05 (Mükemmel) / < 0.08 (Kabul Edilebilir)	Mükemmel

IFI	,978	> 0.95 (Mükemmel) / > 0.90 (Kabul Edilebilir)	Mükemmel
TLI (NNFI)	,974	> 0.95 (Mükemmel) / > 0.90 (Kabul Edilebilir)	Mükemmel
GFI	,887	> 0.90 (Mükemmel) / > 0.85 (Kabul Edilebilir)	Kabul edilebilir
AGFI	,857	> 0.90 (Mükemmel) / > 0.85 (Kabul Edilebilir)	Kabul edilebilir
RFI	,892	>.95 (Mükemmel), >.90 (Kabul Edilebilir)	Kabul edilebilir
NFI	,907	.95 (Mükemmel), >.90 (Kabul Edilebilir)	Kabul edilebilir
RMR	,081	< 0.08 (İyi)	Sınırdadır

Yapısal eşitlik modeli için hesaplanan uyum indeksleri genel olarak kabul edilebilir ve iyi uyum düzeylerini göstermektedir. Modelin ki-kare/serbestlik derecesi oranı ($\chi^2/df = 1,286$) 3'ün altında olup iyi uyuma işaret etmektedir. RMSEA değeri ,039 bulunmuş ve ,05'in altında kalarak mükemmel uyum göstermektedir. CFI (,977) ve TLI (,974) değerleri ,95'in üzerinde olup iyi uyumu doğrulamaktadır. GFI (,887) kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. RMR değeri ,081 olup literatürde önerilen ,08 sınırının biraz üzerinde yer almakla birlikte sınırda kabul edilebilir bir değer olarak değerlendirilebilir. Bu sonuçlar genel olarak modelin veriyle iyi düzeyde uyum sağladığını göstermektedir (Hooper vd. 2008; Schermelleh-Engel vd. 2003). Kurulan model ve modele ilişkin parametreler Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil: 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi İçin Oluşturulan Model

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

Geliştirilen Ölçeğin Uygulanması

Bu başlıkta nitel çalışmada toplanılan verilerin genellenebilmesine yönelik yönelik, 539 kişiye uygulanan ölçeğin bulguları incelenmiştir. Bireylerin betimleyici görünümeleri, ölçeğin puanlamaları ve değişkenlere bağlı ilişkiler incelenmiştir. Araştırma kapsamında toplanan veriler SPSS ile analiz edilmiştir.

Ölçekte belirtilen görüşlerin aritmetik ortalamaları karşılaştırılırken puanlama şu şekilde kullanılmıştır:

- Tamamen yetersiz 1.00 - 1.79
- Yetersiz 1.80 - 2.59
- Orta düzeyde yeterli 2.60 - 3.39
- Yeterli 3.40 - 4.19
- Tamamen yeterli 4.20 - 5.00

Ölçeğin Uygulandığı Örneklemin Betimleyici Özellikleri

Ölçeğin uygulandığı örneklem belirlenirken, tabakalı örnekleme yapılmıştır. Türkiye’nin nüfusunu dengeli sağlamak adına coğrafi bölgelerin nüfuslarının oranında bölgelerden örnekleme yapılmıştır (TÜİK 2025). Buna göre Marmara Bölgesi %30.3, Akdeniz Bölgesi %11.1, Karadeniz Bölgesi %12.7, Ege Bölgesi %15.7, Doğu Anadolu Bölgesi %9.4, Güney Doğu Anadolu Bölgesi %7.4, İç Anadolu Bölgesi %13.1 oranla temsil edilmiştir. Katılımcıların betimleyici özellikleri tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo: 7. Örneklemin Betimleyici Özellikleri

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	382	70,92
	Kadın	157	29,07
Yaş	18-24	212	39,33
	25-39	185	34,32
	40 ve üzeri	142	26,34
Coğrafi Bölge	Marmara Bölgesi	164	30,3
	Ege Bölgesi	69	15,7
	İç Anadolu Bölgesi	85	13,1
	Karadeniz Bölgesi	51	12,7
	Akdeniz Bölgesi	71	11,1
	Doğu Anadolu Bölgesi	40	9,4
	Güneydoğu Anadolu B.	59	7,4
Eğitim Durumu	Ortaokul	8	1,48
	Lise	132	24,48
	Ön Lisans	19	3,52
	Lisans	292	54,17
	Yüksek Lisans	69	12,80
	Doktora	19	3,52

İnanç Grubu	Ateist	182	33,76
	Deist	114	21,15
	Agnostik	243	45,08

Tablo incelendiğinde katılımcıların büyük bir oranının erkek, 18-24 yaş aralığında ve lisans mezunu kategorilerinde yer aldığı görülmektedir. İnanç grubunda Agnostikler diğer iki gruba göre daha fazla yer almıştır.

Katılımcılara eski dinî yaşantılarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda hafızlık eğitimi, camide ve Kur'an kursunda alınan dinî eğitimler, dindar bir ailede yetişme durumu, ailede inançsız bireylerin bulunup bulunmadığı ve arkadaş çevresinde inançsız kişilerin varlığına yönelik sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler tablo 8'te sunulmuştur.

Tablo: 8. Katılımcıların Dinî Eğitim ve Çevre Deneyimleri

	Anket Sorusu	n	%
Hafızlık eğitimi aldınız mı?	Hiç almadım	386	71,61
	Kısa süreli denedim ama tamamlamadım	73	13,54
	Bir süre eğitim aldım fakat bırakmak zorunda kaldım	23	4,26
	Ciddi şekilde eğitim aldım fakat hafız olmadım	52	9,64
	Hafızlık eğitimini tamamladım / hafız oldum	5	0,92
Camide dinî eğitim aldınız mı?	Hiç almadım	171	31,72
	Sadece bir-birkaç gün gittim	75	13,91
	Kısa süreli bir dönem eğitim aldım	116	21,52
	Düzenli ama sınırlı süreyle eğitim aldım	116	21,52
	Uzun süreli ve düzenli eğitim aldım	61	11,31
Kuran kursu eğitimi aldınız mı?	Hiç almadım	157	29,12
	Sadece bir-birkaç gün gittim	64	11,87
	Kısa süreli bir dönem eğitim aldım	159	29,49
	Düzenli ama sınırlı süreyle eğitim aldım	101	18,73
	Uzun süreli ve düzenli eğitim aldım	58	10,76
Dindar ailede mi büyüdünüz?	Evet	245	45,45
	Hayır	294	54,54
Ailede inançsız kimseler var mı?	Evet	81	15,02
	Hayır	458	84,97
Arkadaş çevresinde inançsız kimseler var mı?	Evet	313	58,07
	Hayır	226	41,92

Tabloya göre, hafızlık eğitimi almadığını belirtenlerin oranı %71,61 iken, hafızlığını tamamlayanların oranı yalnızca %0,92'dir. Cami eğitimi konusunda katılımcıların %31,72'si hiç eğitim almadığını, %21,52'si kısa süreli veya sınırlı süreyle eğitim aldığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Kur'an eğitimi bağlamında da katılımcıların %29,12'si hiç eğitim almadığını, %29,49'u ise kısa süreli eğitim aldığını belirtmiştir. Aile ve sosyal çevre değişkenleri incelendiğinde, katılımcıların %45,45'i dindar bir ailede büyüdüğünü, %15,02'si dinsiz bir

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

ailede yetiştiğini, %58,07’si ise dinsiz arkadaşlarının bulunduğunu dile getirmiştir. Bu sonuçlar, katılımcıların geçmiş dinî eğitim ve sosyal çevre deneyimlerinin çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ölçeğin Tanımlayıcı İstatistikleri

Ölçeğin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 10’da gösterilmiştir. Katılımcıların dine inandıkları dönemdeki dinî pratiklerine ait puanlamalar incelendiğinde bu faktörün 2,75 puana sahip olduğu görülmektedir. Bu bulgu katılımcıların dini terk etmeden önce dinî pratiklerini yerine getirme düzeyinin düşük olduğu sonucunu çıkartmaktadır. Özellikle beş vakit namaz, Cuma namazı ve kuran okumak gibi pratiklerin net olarak yetersiz düzeyde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Ramazan ayında oruç tutmak orta düzeyde yeterli iken, dua etmek ise yeterli bir puanlamaya sahiptir. “Dinî ve Siyasi Otorite Kaynaklı Nedenler” 4,05 ortalama ile yeterli düzeydedir. Din adamlarının, dinî kurumların, dinin siyasette araçsallaştırılması, dinî söylemlerde bulunan siyasi partilerin tutumları gibi etkenlerin katılımcıların dini terk etmede etkili olduğunu göstermektedir. “Sosyal Medya ve İnternet Kaynaklı Nedenler” orta düzeyde etkilidir (2,97). Kötülük problemine bağlı nedenlerin ortalama 3,90 puana sahip olduğu görülmektedir ve bu puan bu nedenin inançsız bireylerin dini terk etmelerinde yeterli düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. Katılımcıların dine karşı negatif tutumları ise 4,53 ile tamamen yeterli düzeydedir.

Tablo: 10. Uygulanan Ölçeğin Tanımlayıcı İstatistikleri

Faktör	Madde Adı	Madde x	Madde ss	Faktör x	Faktör ss
Dine İnanılan Dönemdeki Dini Pratikler	(P10) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce ibadetleri yerine getirdim.	2,72	1,23	2,75	1,05
	(P1) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce 5 vakit namaz kılardım.	2,09	1,26		
	(P7) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce dindar bir inanca sahiptim.	3,01	1,48		
	(P3) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce Ramazan ayında oruç tutardım.	3,25	1,56		
	(P2) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce Cuma namazlarını kılardım.	2,31	1,47		
	(P8) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce Kuranı Arapça okurdum.	2,27	1,42		
	(P4) Ateist/Deist/Agnostik olmadan önce, Allah'a/Tanrı'ya dua ederdim.	3,76	1,33		
	(P13) Ailemden dini eğitim aldım.	2,90	1,38		
Dini ve Siyasi Otorite Kaynaklı Nedenler	(P22) Din adamlarının olumsuz davranışları, dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	4,13	1,28	4,05	1,10
	(P36) Dini kurumlar (Diyamet, Kuran kursları vs.) dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	3,99	1,35		
	(P39) Dinin siyasal amaçlarla araçsallaştırılması, benim dini inançlardan uzaklaşmamda etkili oldu.	4,20	1,26		

	(P38) Dindar insanların tavır ve davranışları dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	4,18	1,21		
	(P21) İktidar partisinin politikaları dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	3,65	1,47		
İnternet ve Sosyal Medya Kaynaklı Nedenler	(P32) Sosyal medyada, dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	2,85	1,47		
	(P33) İnternet, dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	3,17	1,48	2,97	1,35
	(P34) Dijital platformlarda karşılaştığım eleştirel ve bilimsel içerikler, dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu	2,87	1,41		
Kötülük Probleminin Etkisi	(P24) Dünya’da yer alan kötüklerin karşılıksız kalması dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	3,99	1,32		
	(P25) Dünya’da masumların çektiği acılar dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	3,98	1,29	3,90	1,22
	(P28) Adaletsizliklere maruz kalmam dini inançlardan uzaklaşmada etkili oldu.	3,72	1,41		
Dinlere Karşı Tutum	(P43) Bana göre, dinin emir ve yasakları çağa uygun değildir.	4,67	0,70		
	(P45) Dinin emir ve yasakları mantığıma uymaz.	4,53	0,81		
	(P44) Dinin emir ve yasaklarını baskıcı bir yapıda buluyorum.	4,70	0,63	4,53	0,59
	(P42) Bana göre, dinin emir ve yasakları bilim dışıdır.	4,40	0,87		
	(P30) Dinin emirlerinin mantıksız gelmesi dini inançlardan uzaklaşmasında etkilidir	4,44	0,86		
	(P31) Eğitim seviyesi arttıkça, dinlere olan inanç azalmaktadır.	4,41	1,00		

Tablo 10 incelendiğinde bireylerin ateist, deist veya agnostik olma süreçlerine etki eden faktörleri ve bu faktörlerin etki gücünü ortaya koymaktadır. Temel çıkarım, dışsal, toplumsal ve otorite kaynaklı nedenler ile içsel, entelektüel ve ahlaki kaynaklı nedenlerin, kişilerin eski dini pratiklerine kıyasla çok daha güçlü bir etkiye sahip olduğudur.

En güçlü etken, 4.53 ortalamayla Dinlere Karşı Tutum faktörüdür. Bu faktör, katılımcıların dinleri nasıl algıladıklarına dair en net ve en olumsuz cevapları içerir. Maddelerin ortalamalarının 4.40 ile 4.70 arasında değişmesi, neredeyse görüş birliği düzeyinde bir eleştirel tutumu işaret eder. Ana temalar, dinin baskıcı, çağdışı ve mantıksız bulunmasıdır. Buradaki itici güç, pasif bir uzaklaşmadan ziyade, dinin kendi içeriğine, emirlerine ve yasaklarına yönelik aktif ve derin bir entelektüel karşı duruştur. Din, katılımcılar tarafından modern yaşam, bilim ve bireysel mantık ile bağdaşmayan bir sistem olarak görülmektedir.

İkinci güçlü etken, 4.05 ortalamayla Dini ve Siyasi Otorite Kaynaklı Nedenler faktörüdür. Bu, bireylerin inançlarını kaybetmesinde dini kurumların ve temsilcilerinin davranışlarının doğrudan ve çok etkili olduğunu gösterir. Ana temalar, dinin siyasallaşması/alet edilmesi, dindar bireylerin olumsuz davranışları ve din adamlarının olumsuz tutumlarıdır. İnanç, teorik bir sistem olmaktan çıkıp pratikte somut kişi ve kurumlarla temsil edilir. Bu temsilin kötü örnek teşkil etmesi, hakiki din arayışındaki bireylerde ciddi bir hayal kırıklığı ve reddetmeye yol açmaktadır.

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

Üçüncü güçlü etken, 3.90 ortalamayla Kötülük Probleminin Etkisi faktörüdür. Bu faktör, ahlaki ve felsefi bir sorgulamayı temsil eder. Ana temalar, kötülüğün ve masum acıların varlığı ve kişisel adaletsizlik deneyimleridir. Bu bulgular, inançtan uzaklaşmanın sadece akılsal değil, aynı zamanda derin bir duygusal ve ahlaki boyutu olduğunu gösterir. Bireyler, dünyada gördükleri anlamsız acılar karşısında bir tanrının varlığını veya adaletini sorgulamaktadırlar.

Orta güçlükte bir etken olarak, 2.97 ortalamayla İnternet ve Sosyal Medya Kaynaklı Nedenler faktörü öne çıkar. Bu, internet ve sosyal medyanın tek başına bir inançsızlaştırma aracı olmaktan ziyade, mevcut şüpheleri besleyen veya alternatif görüşleri sunan bir platform işlevi gördüğünü düşündürmektedir. İnternet, muhtemelen zaten var olan soru işaretlerine yanıt aramak veya eleştirel içeriklere ulaşmak için kullanılmıştır. Sürecin tetikleyicisi değil, hızlandırıcısı veya meşrulaştırıcısı olarak görünmektedir.

Bir arka plan faktörü olarak, Dine İnanılan Dönemdeki Dini Pratiklerin ortalaması 2.75'tir. Bu veri, bireylerin inançsız olmadan önceki dini hayatlarının güçlü olmadığını göstermektedir. En yüksek ortalama dua etmek gibi kişisel bir pratiktir. Namaz, oruç gibi kurumsal pratikler ise daha düşük seviyelerdedir. Bu durum, katılımcıların geçmişte ritüellere daha az bağlı olduklarını, ancak duygusal ibadetlere (dua gibi) daha çok önem verdiklerini göstermektedir. Bu faktördeki puanlamalar, birçok katılımcının zaten yüksek seviyeli bir dindarlıktan gelmediğine, dolayısıyla inanç değişimlerinin derinlemesine bir sorgulama sonucu olabileceğine işaret eder. Sağlam bir dini temelin olmayışı, bu geçişi kolaylaştırmış olabildiği söylenebilmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada; Türkiye’de ateist, deist ve agnostik bireylerin din dışı inanışlara yönelim nedenleri, keşfedici sıralı karma yöntemle incelemiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, din dışı inanışlara yönelimin bireysel tercihlerden çok daha öte, toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik dinamiklerin kesişiminde şekillenen çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya nitel verilerin toplanılması ile başlanmış daha sonra bu nitel verilerin genellenebilir olması durumu nicel verilerle incelenmiştir. Nitel veriler, katılımcıların yarısının dindar aile ortamında yetiştiklerini, yine yarısının dinî pratikleri bir dönem yerine getirdiklerini, fakat zamanla çeşitli sebeplerle bu inançlardan uzaklaştıklarını ortaya koymuştur. Bu noktada öne çıkan temel nedenler; dinin siyasallaştırılması, dinî kurum ve temsilcilerin tutarsız davranışları, toplumsal adaletsizlikler ve kötülük problemi, bilimsel gelişmeler ve

eğitim süreci, internet ve sosyal medyanın sunduğu bilgi çeşitliliği ile dinî metinlerde algılanan çelişkiler olmuştur. Katılımcıların kişisel deneyimlerinin de bu süreci hızlandığı görülmüştür. Nicel bulgular ise bu temaların toplum geneline genellenebilir olduğunu desteklemiştir.

Araştırmanın nitel bulguları, din dışı inançlara geçişte başlıca yedi temanın öne çıktığını göstermiştir:

Siyasetin ve dinî otoritelerin tutumları: Dinin siyasi amaçlarla araçsallaştırılması, dinî kurumların ve dindar bireylerin tutarsız davranışları, katılımcılarda güven kaybı ve dini sorgulama sürecini tetiklemiştir.

Kötülük problemi: Dünyadaki adaletsizlikler, masumların çektiği acılar ve ilahi adalete duyulan şüphe, inanç krizinde önemli bir rol oynamıştır.

Bilimsel eğitim ve eleştirel düşünce: Eğitim düzeyinin artması, bilimsel bilgiye erişim ve eleştirel sorgulama, dinî anlatıların rasyonel temelde yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır.

İnternet ve sosyal medya: Bilgiye erişim kolaylığı, farklı düşünce platformları ve eleştirel içerikler, bireylerin dinî inançlarını sorgulamasında etkili olmuştur.

Dinî metinlerin çelişkili bulunması: Kutsal metinlerdeki mantık dışı veya çağa aykırı bulunan unsurlar, inançtan uzaklaşmada önemli bir gerekçe olarak belirtilmiştir.

Kişisel deneyimler: Bireysel hayat tecrübeleri, aile ve çevre etkisi, inanç değişimini destekleyen bir zemin oluşturmuştur.

Dinî kurallara yönelik olumsuz tutum: Dinin emir ve yasaklarının baskıcı, bilim dışı ve çağdışı olarak algılanması, dinle olan bağın kopmasını hızlandırmıştır.

Nicel analizler ise, nitel bulguların genellenebilirliğini test etmiş ve beş ana faktörün din dışı inançlara geçişte anlamlı derecede etkili olduğunu ortaya koymuştur:

Dini ve siyasi otorite kaynaklı nedenler (4,05/5,00)

Kötülük problemi (3,90/5,00)

Dinlere karşı olumsuz tutum (4,53/5,00)

İnternet ve sosyal medya etkisi (2,97/5,00)

Geçmiş dini pratik düzeyi (2,75/5,00)

Bu bulgular, dinî ve siyasî otoriteye yönelik güvensizliğin, bireylerin dinle olan ilişkisini belirleyen en temel unsur hâline geldiğini göstermektedir. Katılımcılar, dinin siyasallaştırılması, dinî temsilcilerin tutarsız ve çıkar odaklı davranışları ile dinî kurumların şeffaflık eksikliğini, inanç kaybını hızlandıran başlıca faktörler olarak belirtmiştir. Bu durum, dinin toplumdaki karşılığını zayıflatmakta ve özellikle genç kuşaklarda dinin otorite ile özdeşleşmesine karşı güçlü bir tepki doğurmaktadır.

Kötülük problemi faktörü, bireylerin ahlaki ve teolojik sorgulamalarında belirleyici bir yer tutmakta; adaletsizlik, savaş, yoksulluk ve masumların acı çekmesi gibi gözlemler, Tanrı’nın adaletine ve müdahalesine dair inancı sarsmaktadır. Bu durum, bireylerde farklı yönelimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir grup katılımcı, “Tanrı iyi olmalıdır; kötülükler varken ve adalet sağlanmıyorsa Tanrı yoktur” şeklindeki ateistik bir sorgulamayla inancı bütünüyle reddederken; diğer bir grup, Tanrı’nın varlığını koruyup onun evrene müdahale etmediğini savunan deistik bir bakış açısına yönelmektedir.

Dinlere karşı olumsuz tutum faktörü ise yalnızca entelektüel bir eleştiriyi değil, aynı zamanda duygusal bir kopuşu da temsil etmektedir. Katılımcılar, dinin bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı ve toplumsal ilerlemeyi engelleyici yönlerine vurgu yaparak dinî kimlikten uzaklaşmayı bir tür özgürleşme olarak değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, katılımcıların önemli bir bölümü bilimsel bilgi ile dinî metinlerdeki anlatımlar arasında ciddi tutarsızlıklar bulunduğunu ifade etmiştir. Özellikle evrim, kozmoloji, insanın kökeni ve doğa yasaları gibi konularda bilimsel açıklamaların dinî metinlerle çeliştiği düşüncesi, inançtan uzaklaşmayı rasyonel bir tercih olarak temellendirmelerine yol açmıştır. Bu durum, bireylerin bilgiye dayalı bir anlam arayışına yöneldiğini ve dinin bilişsel tutarlılık sağlayamadığı durumlarda bilimsel açıklamalara epistemolojik üstünlük atfettiklerini göstermektedir.

İnternet ve sosyal medya faktörü, özellikle genç bireylerde alternatif düşünce biçimlerinin, bilimsel içeriklerin ve din eleştirilerinin erişilebilirliğini artırarak bu sorgulama sürecini hızlandırmaktadır. Katılımcılar, sosyal medya platformlarında farklı dünya görüşleriyle karşılaşmanın, kendilerini sorgulamaya ve inançlarını yeniden değerlendirmeye yönelttiğini belirtmiştir. Özellikle çevrim içi forumlar, sosyal paylaşım platformları (Instagram, Facebook Twitter gibi), YouTube içerikleri, podcast’ler ve tartışma grupları aracılığıyla din eleştirilerinin ve seküler düşüncelerin yaygınlaşması, bireylerin geleneksel dinî otoriteler dışında bilgiye ulaşma biçimlerini çeşitlendirmiştir. Bu süreç, dinin yalnızca bireysel inanç alanında değil, bilgi üretme ve otorite olma noktasında da rekabete maruz kaldığını

göstermektedir. Böylece internet, bir yönüyle sekülerleşmenin hızlandırıcısı; diğer yönüyle bireylerin yeni kimlik arayışlarını destekleyen dijital bir kamusal alan işlevi görmektedir.

Geçmiş dinî pratik düzeyinin görece düşük olması, katılımcıların inançlarını ritüeller aracılığıyla pekiştirememelerini ve bu nedenle dinden uzaklaşmalarını açıklayabilir. Ancak bu çıkarımın tam olarak anlaşılabilmesi için, benzer ölçekte düzenli dini pratik yapan dindar bireylerle karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Böyle bir karşılaştırmalı veri, dinî ritüellerin koruyucu işlevinin düzeyini ve sınırlarını daha net ortaya koyabilir. Bu eksiklik, gelecekteki araştırmalar için önemli bir fırsat sunmakta; özellikle farklı düzeylerde dini pratik uygulayan bireylerin inanç sürekliliği veya değişimi üzerine yapılacak çalışmalar, mevcut bulguları daha kapsamlı biçimde değerlendirmeye olanak sağlayacaktır.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu, katılımcıların neredeyse tamamının dine geri dönmeyeceklerini ifade etmeleridir. Bu bulgu, din dışı inanışlara yönelimin geçici bir eğilimden ziyade kalıcı bir dönüşüm niteliği taşıdığını göstermektedir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu, gelecekte Türkiye’de din dışı inanışların artacağına ve dinî kimliklerin toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin zayıflayacağına yönelik öngörülerde bulunmuştur.

Elde edilen bulgular, literatürde sekülerleşme, tepkisel sekülerleşme, dini bireyselleşme, dini pazar, sosyal öğrenme ve nesiller arası kopuş teorileriyle de örtüşmektedir. Özellikle eğitim ve bilimsel gelişmelerin etkisi, Weber’in rasyonelleşme yaklaşımıyla; dinî kurumlara duyulan güvensizlik ve siyasallaşmanın etkisi ise Bruce’un tepkisel sekülerleşme açıklamalarıyla uyumludur. Çalışmanın bulguları Durkheim’in açıklamaları doğrultusunda organik toplum yapısının yaygınlaşmasıyla birlikte bireysel yaşantı sonucu çevrenin dini yönlendirme etkisinin ortadan kalkarak bireysel inanç biçimlerinin oluştuğunu da doğrulamaktadır.

Türkiye’de bazı kesimlerin kendi yararları adına dini araçsal olarak kullanıldığına dair katılımcılardan görüşler gelmiştir. Nicel boyutta elde edilen bulgular da bu düşüncenin genel olarak yaygın ve geçerli olduğunu göstermektedir. Marx’ın ortaya koyduğu fikirler perspektifinden bakıldığında bu iki durumla da örtüşmektedir.

Katılımcı kişilerin din ile özdeşleştirdikleri kişi ve kurumların (dindar kişiler, diyanet, hoca ve imamlar vb) dinî söylemleri ve davranışlarındaki gördükleri bazı tutarsız durumlardan dolayı tiksinnmeleri ve onların sahip oldukları dinden uzaklaşmaları; Bandura’nın sosyal öğrenme teorisi ile açıklanabilmektedir. Benzer şekilde, katılımcıların aileden devralınan inanç biçimlerini sorgulayıp farklı yönelimlere yönelmeleri de Mannheim’in nesiller arası kopuş perspektifini desteklemektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de din dışı inançlara yönelim, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok katmanlı bir sosyolojik olgudur. Modernleşme, eğitim, dijitalleşme, siyasal-toplumsal dinamikler ve bireysel arayışların kesişiminde şekillenmektedir. Bu çalışma, söz konusu geçiş sürecinin anlaşılmasına katkı sunarken, gelecekteki araştırmalar için de nicel ve nitel verileri bütünleştiren bir metodolojik model önermektedir.

Geleceğe yönelik bir araştırma önerisi olarak ise, bu çalışmada tespit edilen dini terk nedenlerinin (dini-siyasi otorite, kötülük problemi, sosyal medya vb.), halen inançlı olan bireyler ile inançsız bireyler tarafından nasıl ve ne derece farklı algılandığının ve değerlendirildiğinin karşılaştırmalı analizi, konunun anlaşılmasına çok boyutlu bir derinlik katacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

The central research question of this study was formulated as: “Why do individuals in Turkey adopt non-religious belief systems such as atheism, deism, or agnosticism?” The main hypothesis of the study suggests that the shift toward non-religious orientations is not merely a matter of individual choice or psychological disposition, but rather a multidimensional phenomenon shaped by political, social, cultural, and technological factors.

The primary aim of the research was to explore the reasons behind individuals’ disengagement from religious beliefs, to analyze the sociological factors that drive them toward atheism, deism, and agnosticism, and to assess whether these reasons can be generalized across the wider Turkish society. In doing so, the study goes beyond a descriptive account of individual experiences and seeks to interpret them through the lens of sociological theories such as secularization, reactive secularization, religious individualization, intergenerational break, and social learning.

The study was designed as an exploratory sequential mixed-methods research. In the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with 18 participants selected through stratified purposive sampling. The data were analyzed using content analysis, and several recurring themes were identified. These themes included: the role of politics and government policies, the negative behaviors of religious institutions and religious individuals, the problem of evil and injustice, the impact of scientific developments and education, the influence of the internet and social media, contradictions perceived in religious texts, and personal experiences.

In the quantitative phase, a scale was developed based on the qualitative findings and administered to a sample of 539 participants. Validity and reliability were tested through exploratory and confirmatory factor analyses, while descriptive statistical analyses were conducted using SPSS. The results confirmed that the themes identified in the qualitative phase were also statistically significant in the wider population.

The findings reveal several key factors influencing the abandonment of traditional religious identities:

- **Politics:** Many participants reported that the instrumentalization of religion by political actors and the use of religious discourse for political purposes significantly distanced them from faith.
- **Religious institutions and representatives:** The inconsistency between the words and actions of religious leaders, as well as the instrumental use of religion for personal or institutional gain, were cited as major causes of disillusionment.
- **The problem of evil:** Experiences of injustice, suffering, and natural or social inequalities led participants to question the concept of divine justice.
- **Science and education:** Higher levels of education and exposure to scientific knowledge, especially evolutionary theory, played a central role in fostering skepticism and disbelief.
- **Digitalization:** The internet and social media provided individuals with access to diverse worldviews, enabling them to compare belief systems and challenge their inherited faith.
- **Contradictions in religious texts:** A majority of participants argued that sacred texts contained inconsistencies and reflected human authorship rather than divine revelation.
- **Personal experiences:** Life events, cultural contexts, and family dynamics also shaped individuals' pathways toward non-religious identities.

Another striking result of the study is that the overwhelming majority of participants expressed no intention of returning to religion. This suggests that the transition toward non-religious beliefs represents a long-term identity transformation rather than a temporary phase. Furthermore, participants predicted that non-religious orientations will continue to grow in Turkey, while the influence of traditional religious institutions will decline, making secularization increasingly visible.

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı Karma Yöntem Araştırması

In conclusion, the study demonstrates that the shift toward non-religious beliefs in Turkey cannot be reduced to individual psychological motives, but should instead be understood as a structural and sociological process. This aligns with the perspectives of classical sociologists such as Durkheim, Weber, and Marx, who emphasized the social functions, rationalization, and ideological roles of religion. The findings suggest that in the coming decades, Turkey is likely to experience a growing diversification of its belief landscape, with non-religious identities becoming increasingly prominent in the public sphere.

KAYNAKÇA

- Abuzar, C. (2011). Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26), 143-153.
- Ahmedi, E. Ş., Ahmedi, B. K. (2024). Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma, *Bilimname*, (51), 457-484. Doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.1394681>
- Akgül, A., Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri, Spss'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: Emek Ofset.
- Akgün, T. (2018). Anthony Kenny'e Göre Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Agnostisizm, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 15-33.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Anderson, J. C., Gerbing, D. W. (1984). The Effect of Sampling Error On Convergence, Improper Solutions, And Goodness-Of-Fit Indices For Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis, *Psychometrika*, 49(2), 155-173.
- Ardıç, N. (2008). Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (11), 61-92.
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, K. Alemdar (Çev.), 8. Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Aslantatar, N. (2022). *Agnostisizm Tanrı'nın Bilinemezliği Sorunu*, Ankara: Elis Yayınları
- Atıcı, S. N. (2025). Karl Marx'ın "Din Halkın Afyonudur." Sözü Bağlamında Emek Olgusunun Tahlili, *Din Sosyolojisi Araştırmaları*, 5(8), 33-57.
- Aydın, M. S. (2020). *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aygün, F. (2017). Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörler, *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 531-562. Doi: <http://dx.doi.org/10.18403/emakalat.345520>
- Balıkçı, Ü., İnce, A. (2023). Gençlerin Farklı İnanma Biçimlerine İlişkin Lisansüstü Çalışmaların Analizi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(1), 101-134.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bandalos, D. (2018). *Measurement Theory and Applications For The Social Sciences*, New York: The Guilford Press.
- Bandura, A., Walters, R. H. (1977). *Social Learning Theory*, Cilt 1, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Başgil, A. F. (1942). *Din ve Laiklik*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bayer, A. (2006). Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme ve Din İlişkisine Yeniden Bakış, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykaldı, A. (2023). İnternet ve Ateizm: Youtube Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Bayraklı, B. (1989). *İslam'da Eğitim*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Bengtson, V. L., Silverstein, M., Putney, N. M. vd. (2015). Does Religiousness Increase With Age? Age Changes And Generational Differences Over 35 Years, *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 54(2), 363-379. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/jssr.12183>
- Boomsma, A. (1985). Nonconvergence, Improper Solutions, And Starting Values in LISREL Maximum Likelihood Estimation, *Psychometrika*, 50(2), 229-242.
- Bruce, S. (2017). Secularization Elsewhere: It Is More Complicated Than That, *Política & Sociedade*, 16(36), 195-211. Doi: <http://dx.doi.org/10.5007/2175-7984.2017v16n36p195>
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32(32), 470-483.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in The Modern World*, Chicago: University Of Chicago Press. Doi: <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226190204.001.0001>
- Cevizci, A. (2021). *Felsefe Sözlüğü*, 6.Baskı, İstanbul: Say.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, S. B. Demir vd. (Çev.), 3. Baskı, Ankara: Eğiten Kitap.
- Çakmak, F. (2023). Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 6-31.
- Çevik, M. (2008). Bir Ateizm Ahlâkının İmkânı Üzerine, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 8(1), 97-108.
- De Winter, J. C. F., Dodou, D. ve Wieringa, P. A. (2009). Exploratory Factor Analysis With small Sample Sizes, *Multivariate Behavioral Research*, 44, 147-181.
- Doğan, L. (1979). Din ve Toplum, *Istanbul Journal Of Sociological Studies*, (17), 75.
- Durkheim, E. (1961). *The Elementary Forms of the Religious Life*, J.W.Swain (Çev.), New York: Collier Books.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İş Bölümü*, Ö. Ozankaya (Çev.), İstanbul: Cem Yayınları.
- Ekinci, İ. (2018). Sekülerleşme ve Din, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 320-337.
- Ekinci, Y. (2020). Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Karşılaştırması Üzerinden Bir Değişimin Analizi, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(Özel Sayı-1), 12-42.
- Ekşi, H. (2010). Bugünü Anlamak İçin Max Weber’i Yeniden Okumak, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 187-198.
- Eren, S. (2007). Toplumsal Norm, Ahlâk ve Din, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 289-316.
- Erkuş, A. (2022). Ölçek Geliştirmeye Hazırlık, T. Özkan (Der.), *Tüm Yönleriyle Ölçek Geliştirme Süreci* içinde (1-25), Ankara: Pegem Akademi.
- Ertit, V. (2014). Evrenselleştirilmiş Sekülerleşme Teorisi/Universalized-Classical-Secularization Theory, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 103-120.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi* (Cilt 1), Ankara: Liberte Yayınları.

- Finke, R., Stark, R. (1988). Religious Economies And Sacred Canopies: Religious Mobilization In American Cities, 1906, *American Sociological Review*, 53(1), 41-49.
- George, D., Mallery, M. (2010). SPSS For Windows Step By Step: A Simple Guide And Reference, 17.0 Update (10a Ed.), Boston: Pearson.
- Gündoğar, H. (2020). Müslüman Kimliğine Yönelen İki Tehdit: Deizm ve Sekülerizm, *Journal Of Analytic Divinity*, 4(2), 245-257. Doi: <http://dx.doi.org/10.46595/jad.817254>
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines For Determining Model Fit, *The Electronic Journal Of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Independent. (2025). Konda Araştırması Türkiye’de Dindarlık. <https://Www.İndyturk.Com/Node/759403/Haber/Konda-Arastirmasi-Turkiye’de-Dindarlik-Azaliyor-Inancsizlik-Yukseliste> (Erişim: 02.10.2025).
- Jackson, D. L. (2001). Sample Size And Number Of Parameter Estimates In Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis: A Monte Carlo Investigation, *Structural Equation Modeling*, 8, 205-223. Doi: http://dx.doi.org/10.1207/S15328007SEM0802_3
- Kamış, A. (2021). *Marks' In Anladığı Din (Yöntem)*, Bildiriler Kitabı-IV, 105.
- Kanaatlı, H. (2022). Ateizm ve Agnostisizm Nedir?, *MİSBAH: Çağdaş Din Çalışmaları Dergisi*, 10(18).
- Kandemir, S. (2022). *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Karl Vorlander. (2004). *Felsefe Tarihi*, M. İzzet ve O. Saadettin (Çev), Y. Kenar, Gün. (Akt.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kartal, S. K., Dirlik, E. M. (2016). Geçerlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Güvenirlikte En Çok Tercih Edilen Yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879.
- Katar, M. (1998). Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları, *Dini Araştırmalar*, 1(1), 59-75.
- Kenny, A. (2016), Agnostisizm ve Ateizm, Türkben, Y. (Çev), *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 161-168.
- Konda. (2022). Türkiye 100 Kişi Olsaydı. <https://İnteraktif.Konda.Com.Tr/Rapor/Turkiye-100-Kisi-Olsa/1> (Erişim: 02.10.2025).
- Korlaelçi, M. (2007). Ateizm ve Çeşitleri, *Felsefe Dünyası*, (46), 12-44.
- Korlaelçi, M. (2018). Deizm–Ateizm Tartışmaları ve Günümüze Yansımaları, *Felsefe Dünyası*, (68), 5-23.
- Marx, K. (1986). *Kapital: Cilt 1*, A. Bilgi (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, K. Somer (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Meydan, H., Aydın, S. (2020). Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Beü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 299-323. Doi: <http://dx.doi.org/10.33460/beuifd.726749>
- Milliyet. (2017). Türkiye’de Dindar Oranı Yüzde 74. <https://Www.Milliyet.Com.Tr/Gundem/Turkiye-De-Dindar-Orani-Yuzde-74-2432790> (Erişim: 02.10.2025).

- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I*, Özge, S. (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Norris, P., Inglehart, R. (2007). Uneven Secularization In The United States And Western Europe, T. Banchoff (Ed.), *Democracy And The New Religious Pluralism* içinde (31-57), New York: Oxford University Press. Doi: <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195307221.003.0004>
- Norusis, M. P. (1993). *SPSS for Windows. Base System*, Chicago: SPSS Inc
- Özalp, A. (2023). Modern Din Algısı: Ahlaki Terapötik Deizm, *İmgelem*, 7(13), 439-466.
- Özay, M. (2025). Bir Paradigma Değişimi Olarak Post-Sekülerizm, *Habitus Toplumbilim Dergisi*, (6), 1-34.
- Özyurt, C. (2014). Marx’ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 207-240.
- Perşembe, E. (2003). Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14-15), 159-181.
- Reed, M. S., Evely, A. C., Cundill, G. vd. (2010). What Is Social Learning?, *Ecology And Society*, 15(4). Doi: <http://dx.doi.org/10.5751/ES-03564-1504r01>
- Ritzer, G. (2000). *Classical Sociological Theory*, 3. Baskı, Boston: Mcgraw-Hill.
- Sağır, H., Sözen, H. (2020). Semavi Dinler Perspektifinden İnsan Çevre İlişkisi, *Turkish Studies-Social*, 15(3), 3307-3338.
- Sambur, B. (2009). Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmî İdeoloji, *Liberal Düşünce Dergisi*, (55), 41-59.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Muller, H. (2003). Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests Of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures, *Methods Of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Sputnik. (2019). Optimar’ın Din İnanç Anketi. <https://Anlatilaninotesi.Com.Tr/20190515/Optimardan-Din-İnanc-Anketi-Yuzde-39-Duzenli-Namaz-Kiliyor-Oruc-Tutanlarin-Orani-Yuzde-66-1039059892.Html> (Erişim: 02.10.2025).
- Stark, R. (2000). Secularization: R.I.P. W. H. Swatos ve D. V. Olson (Ed.), *The Secularization Debate* içinde (41-66), New York: Rowman & Littlefield. Doi: <http://dx.doi.org/10.2307/3711936>
- Stark, R., Iannaccone, L. R. (1994). A Supply-Side Reinterpretation Of The ‘Secularization’ Of Europe, *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 33(3), 230-252. Doi: <http://dx.doi.org/10.2307/1386688>
- Stark, R., Mccann, J. C. (1993). Market Forces And Catholic Commitment: Exploring The New Paradigm, *Journal For The Scientific Study of Religion*, 32(2), 111-124. Doi: <http://dx.doi.org/10.2307/1386791>
- Stolzs, J., Lipps, O., Voas, D. vd. (2024). Can We Explain The Generation Gap in Churchgoing?, *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 63(4), 809-829. Doi: <http://dx.doi.org/10.1111/jssr.12923>

- Şeker, A. (2020). İş Bölümünün, Sosyal Politika ve Toplumsal Dayanışma Açısından Sosyolojik Çözümlemesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 20-27. Doi: <http://dx.doi.org/10.32709/akusosbil.506866>
- Tuik. (2025). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2024. <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%Bcfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2024-53783&Dil=1> (Erişim: 02.10.2025).
- Türk, A. (2012). *Ateizmi Anlamak*, İstanbul: Propaganda Yayınları.
- Uslu, F. (2012). Agnostisizm, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), 5-28. Doi: <http://dx.doi.org/10.14395/jdiv80>
- Uyumaz, G., Sırgancı, G. (2020). Doğrulamalı Faktör Analizi İçin Gerekli Örneklem Büyüklüğü Kaç Kişidir?: Bayes Yaklaşımı ve Maksimum Olabilirlik Kestirimi, *OPUS International Journal Of Society Researches*, 16(32), 5302-5340.
- Uzarevic, F., Coleman III, T. J. (2021). The Psychology Of Nonbelievers, *Current Opinion in Psychology*, 40, 131-138.
- Ünal, M. S. (2010). Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?, *Dini Araştırmalar*, 13(37), 5-18.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*, Latif B. (Çev.), İstanbul:Yarın.
- Wittberg, P. (2021). Generational Change İn Religion And Religious Practice: A Review Essay, *Review Of Religious Research*, 63(3), 461-482. Doi: <https://doi.org/10.1007/S13644-021-00455-0>
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yavuzer, H., Cihan, E. (2023). Din Toplum İlişkisi, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 109-124.
- Yıldız, Z. (2014). Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı ve Din Öğretimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 147-161.

Türkiye’de Din Dışı İnançların Yükselişinin Sebepleri: Keşfedici Sıralı

Karma Yöntem Araştırması

Makale Bilgileri/Article Information

Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	Ethical Statement:	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	The authors declare that declare no conflict of interest.
Yazar Katkı Beyanı:	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	Author Contribution Declaration:	The entire study was created by the author.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Bu çalışmada herhangi bir yapay zekâ tabanlı araç veya uygulama kullanılmamıştır.	Use of Artificial Intelligence:	This study did not utilize any artificial intelligence-based tools or applications.
İntihal:	Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. – İntihal.Net	Plagiarism:	This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. – İntihal.Net

